

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Mircea Măciu, *Petre Andrei. Activitatea, concepția, opera*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1986.

Străduințele pentru citirea și recitirea, analiza și reanalizarea operei lui Petre Andrei nu vor fi niciodată prea mari. Fără să fi scris o operă extinsă, Andrei ne-a dăruit un sistem de cunoștințe și idei a cărui funcție de orientare intelectuală și culturală nu poate fi astăzi neglijată fără pagube în cunoașterea socială științifică. Re-descoperirea operei lui Petre Andrei ne poate aduce, astfel ori de câte ori o vom face, folosul povăuirii profesorului și frumusețea gândului cercetătorului posedat de valorile științei autentice. Că așa este, o demonstrează viguros recenta monografie închinată activității, concepției și operei sale, de exegetul cel mai deplin al operei lui Petre Andrei, dr. Mircea Măciu.

În răstimpul celor aproape două decenii care au trecut de la publicarea primei sale monografii asupra *sociologiei* lui Petre Andrei, Mircea Măciu n-a făcut doar un generos act de repunere în circulația de idei din țara noastră a sociologului ieșean, prin reeditarea, aproape completă, a operei acestuia, ci și-a continuat munca de cercetare atentă, sistematică și pasionată privind semnificația, actualitatea și relevanța concepției lui Andrei despre societate și știința socială. Publicând acum o nouă monografie, M. Măciu își face cunoscute, publicului de specialiști și unor cercuri mai largi ale cititorilor de sociologie românească, rezultatele cercetărilor sale din aceste două decenii, demonstrând că ceea ce P. Andrei scria și spunea cu o jumătate de secol în urmă este actual și relevant pentru cercetarea sociologică științifică contemporană.

Demonstrația este convingătoare. Concepția sociologică a lui Petre Andrei este actuală prin fundamentarea științifică a obiectului sociologiei, prin stabilirea dimensiunilor unui sistem al științelor sociologice, prin analiza sociologiei ca *știință unitară*, prin metoda integralist-deterministă. Când discuțiile privind rosturile și vocația unei științe integraliste a societății par să fi fost duse într-un punct mort de afluență a argumentelor scolastice, cantonate într-o penibilă ceartă a „domeniilor”, ideile lui Petre Andrei despre raporturile sociologiei cu celelalte științe sociale nu pot fi decât reconfortante. Dacă sociologia contemporană riscă să se confrunte cu o nouă „methodenstreit” și cu slabe perspective de a-i împăca pe „teoreticieni” și „empiriști”, o viziune completă despre sociologie ca teorie a societății dar și ca știință a „universalului concret” ne poate reînvia speranțele. Cînd, în sfîrșit, controversele dintre cei care pledează pentru o sociologie „dinăuntru” și cei care vor să elaboreze sociologia „din afara” grupurilor sociale studiate, generează fenomenul sugestiv denumit de R. K. Merton prin „tribalism sociologic”, este nevoie să recitim prelegerile în care P. Andrei le propunea studenților un mod de a trăi sub autoritatea științei, singura autoritate care nu se întemeiază pe sancțiuni și constrîngerii, ci se impune prin *convîngere*. Exemplul sociologului angajat în viața politică românească interbelică în lupta împotriva fascismului, iraționalismului și politicianismului dizolvant pentru destinul națiunii, al celui care a plătit cu viața pentru propriile convingeri, refuzînd măcar și „dialogul” cu dușmanii rațiunii și ai democrației, este mai mult decît însemnul unui ideal de viață pentru cercetătorul de astăzi, *este un model*.

„Modelul” Petre Andrei îl analizează M. Măciu în noua sa carte. Sînt identificate cu grijă sursele acestui model, un capitol întreg fiind consacrat influenței pe care a avut-o asupra lui Petre Andrei filosofia kantiană. Foștii săi studenți își amintesc că profesorul lor era obsedat de ideile lui Kant, pe care a știut nu numai să le însușească critic, sub îndrumarea lui I. Petrovici, dar pe care a încercat, stimulat de celălalt magistrul, D. Gusti, să le „aplice” unei *realități* sociale „așa cum se prezintă și se manifestă ea”. Căci Petre Andrei n-a fost, cum, din păcate, s-a crezut și se mai crede încă, un sociolog „de cabinet”, n-a fost teoreticianul societății, în genere. „Petre Andrei, scrie M. Măciu, are în vedere *omul concret* așa cum există și se manifestă în relațiile sociale date. Nu omul abstract, ci omul real îl preocupă” (p. 162), înălțurîndu-se astfel multe clișee uzate ale unei nedrepte optici față de sociologul ieșean. Așa stînd lucrurile, concepția sociologică a lui Petre Andrei trebuie discutată din perspectiva eforturilor sale de a întemeia știința, știința „totului social” pe o metodă integralist-deterministă, în stare să explice „sistemul determinismelor sociale”. Împotriva celor care i-au aplicaseră sociologiei lui Andrei eticheta „eclectismului”, M. Măciu demonstrează convingător că integralismul sociologic nu este o soluție teoretică „de compromis”, ci singura soluție științifică a sociologiei. Prin această soluție s-a apropiat Andrei de sociologia lui Marx, pe care a analizat-o fără prejudecăți, din care a preluat unele idei și față de care, trebuie să o spunem, a adus și unele contribuții originale, cum ar fi, de exemplu, cele care se referă la distincția între „condiții” și „factori” ai societății, dar mai ales la constituirea unei *sociologii a valorilor*. Fiindcă Petre Andrei, iarăși în ciuda unui „clișeu”, n-a fost *sociolog* al revoluției, claselor, politici etc. ci *filosof* al valorilor. : „În contextul epocii, scrie M. Măciu, ca și din punct de vedere al contemporaneității, *Filosofia valorii* ni se impune nu numai ca o

lucrare de *axiologie*, ci și de *sociologie a valorilor*, și prin aceasta ea capătă o deosebită însemnătate pentru motivarea teoretică și practică a necesității studierii și cunoașterii realității sociale, sub multiplele ei aspecte, în strinsă legătură cu determinismul social" (p. 236).

Dacă Petre Andrei nu este doar „întemeietor al axiologiei românești”, ci și creatorul primei sociologii a valorilor, am putea susține prioritatea sa și în privința întemeierii *sociologiei cunoașterii*, căci lucrarea *Die Soziologische Auffassung der Erkenntnis* a fost „scrisă și publicată, în limba germană, în 1923, cu mult înainte ca Mannheim Karl să impună atenției *sociologia cunoașterii*” (p. 236), deși, semnaleză corect M. Măciu, „bazele sociologiei cunoașterii au fost puse de W. Jerusalem . . .”. M. Măciu dovedește astfel că deline nu numai informația aproape completă despre opera, concepția și activitatea lui P. Andrei, dar și știința de a utiliza această bogată informație cumpănind admirația față de sociologul ieșean cu aprecierea critică a contribuțiilor sale științifice. Cartea despre P. Andrei este, de altfel, o reușită „încadrare” a acestuia în sociologia și societatea în care a trăit, autorul delimitând toate influențele esențiale pe care le-a resimțit P. Andrei în elaborarea concepției sale sociologice. În afara paragrafelor în care această concepție este analitic comparată cu aceea a lui K. Marx, M. Măciu scrie mai multe subcapitole în care demonstrează ce rol au avut, în configurarea concepției sociologice a lui P. Andrei, gânditori ca F. Tönnies, W. Wundt, E. Durkheim, și pretutindeni ideile sociologului ieșean sînt comparate cu cele ale profesorului său, D. Gusti.

Or, ca să ne referim la un ultim clișeu care a umbrit adesea dreapta apreciere a contribuțiilor sociologice aduse de P. Andrei, este suficient să reamintim observațiile critice pe care „elevul” le-a făcut sociologiei monografice promovate de „profesor”. Sînt observații care au supărat, mai mult pe unii membri ai Școlii monografice de la București, decît pe șeful acesteia. Și sînt, să o recunoaștem, observații întemeietate. N-a existat, de fapt, o polemică Gusti-Andrei, iar acești fondatori ai sociologiei românești moderne nu pot fi așezați în raporturi de opoziție. M. Măciu demonstrează că între concepțiile lor sociologice nu sînt, cel mai adesea, decît opoziții de formă, nu de conținut. Mai mult, el propune o concluzie la care am putea medita cu folos, reluînd o idee critică mai veche a autorului privind reducerea Școlii sociologice românești la Școala monografică de la București: „Dacă ar fi să analizăm comparativ ceea ce ne-au lăsat moștenire D. Gusti și P. Andrei putem spune că D. Gusti a dezvoltat latura practică, aplicativă de cercetare și cunoaștere a realității sociale, pe cînd P. Andrei latura teoretică, științifică, conceptuală a sociologiei românești. D. Gusti ne-a lăsat un *sistem al organizării, conducerii și efectuării cercetărilor monografice*. De la Petre Andrei ne-a rămas un *sistem al științelor sociologice*” (p. 268). Iar dacă în această concluzie ni s-ar putea părea că balanța este ușor înclinată în favoarea lui P. Andrei, în cuprinsul lucrării sale M. Măciu păstrează dreapta cumpănire, în cîteva locuri observîndu-se chiar o ușoară tendință de a-l privi, în prea mare măsură, pe Andrei ca „elev”.

E o tendință mai bine conturată însă în compararea sociologiei lui P. Andrei cu aceea a lui E. Durkheim, unde se apreciază că un număr prea mare de idei ale primului ar fi fost receptate prin lectura sociologiei celui de-al doilea (este vorba mai ales de unele idei care pluteau în epocă sau care au fost întîmplător formulate și de Durkheim). Cum observațiile critice n-ar putea lipsi cîind această incitantă carte, prin care autorul ei ne propune, de fapt, un eseu despre sociologie, menirea și rostul ei în lumea socială modernă, ne luăm îngăduința de a mai sesiza faptul că demonstrarea autonomiei disciplinare a societății față de filosofia socială, în concepția lui P. Andrei, este umbrită de suprapunerea a două aprecieri care nouă ni se par contradictorii: P. Andrei concepe „sociologia generală ca o filosofie socială”, ni se spune la pagina 206, pentru ca, la pagina 209, să citim că, pledînd pentru „defilosofarea sociologiei”, P. Andrei considera că sociologia „nu trebuie însă să devină o știință filosofică”.

Înceercînd o apreciere sintetică a activității, concepției și operei lui Petre Andrei, Mircea Măciu reușește să elimine mult din ceea ce a fost unilateral în analiza sociologiei acestuia, și să ne releve o concepție concretizată într-o operă de mare actualitate și relevanță științifică.

Dr. Ion Ungureanu

Ovidiu Trăsnea. *Filosofia politică. Momente și semnificații*, Colecția „Idei Contemporane”, București, Edit. Politică, 1986

Epoca noastră, caracterizată prin transformări radicale în toate domeniile vieții sociale, cunoaște o permanentă modificare a raporturilor tradiționale dintre știință și filosofie. Studiul fenomenelor politice presupune, ținînd seama de tendință, exigențe noi din partea cercetătorilor din domeniul științelor sociale și politice.

În ultimile decenii a crescut considerabil varietatea tematică și diversitatea subiectelor abordate în domeniul filosofiei și sociologiei politice. Aceasta înseamnă că analiza proceselor politice ale lumii contemporane reține atenția specialiștilor și cercetătorilor fenomenelor sociale, necesitate ce decurge din însăși desfășurarea evenimentelor politice ale epocii noastre.

Cunoscut îndeosebi pentru lucrările sale de politicologie și sociologie politică, Ovidiu Trăsnea angajează, în lucrarea de față, un dialog cu cele mai actuale concepții și teme marxiste și marxiste contemporane privind locul și importanța filosofiei politice în ansamblul științelor sociale.

Cele trei mari părți ale lucrării îmbină, într-un tot unitar, problematica unei filosofii politice înțeleasă în interdependența structurilor și domeniilor sale de referință. Autorul propune, în prima parte, studiul acestei ramuri a filosofiei, delimitarea conceptuală și sfera de cuprindere, ca și structura, dinamica și vocația sa actuală. Fiind o ramură a filosofiei, o „filosofie regională”, o verigă de legătură între filosofie și știința politică, filosofia politică abordează problemele politicii din perspectivă filosofică, adoptând procedeele specifice filosofiei. Filosofia politică este înțeleasă ca o meditație asupra semnificației faptului politic în raport cu omul și cu condiția acestuia, în lumina unei interpretări globale a istoriei, și presupune o reflecție asupra valorilor, scopurilor și opțiunilor pe care le implică și le realizează acțiunea politică. Funcția sa este interogativă și critică, dar, în același timp, sintetizatoare și totalizatoare, având drept „materie primă” experiența multiplă și diversă a dezvoltării științelor. De altfel, o filosofie politică în afara dezvoltării științelor și, în special, a dezvoltării științelor politice s-ar dizolva într-o speculație sterilă, izolându-se de problemele reale ale domeniului politic analizat. În ceea ce privește filosofia politică marxistă, autorul conchide că vocația umanistă a acesteia constă tocmai în fundamentarea, împreună cu știința politică, a acțiunii politice de transformare revoluționară a societății în sensul valorilor promovate obiectiv de lupta clasei muncitoare — care coincid cu tendințele progresului istoric — descifrate și explicitate în teoria politică marxistă.

Filosofia politică în general, cea marxistă în special, realizează, pe de o parte, unitatea dintre filosofie și acțiunea politică și, pe de altă parte, dintre filosofie și științele politice. Această aprehensiune a filosofiei politice contemporane pentru realizarea unei joncțiuni între teorie și practică rezultă din însăși natura sa, care implică un demers cognitiv și valorizator, cu deschidere spre știință și spre acțiunea politică de transformare a structurilor sociale.

Se spune că o știință se poate cunoaște mai bine prin studiul istoriei sale. De aceea, autorul și-a fundamentat argumentele pentru afirmarea filosofiei politice pe studiul doctrinelor filosofice care abordează structura și dinamica domeniului politic. Ovidiu Trăsnea nu-și propune însă o istorie amănunțită, în detaliu, a concepțiilor și teoriilor de filosofie politică de la începuturi și pînă astăzi, și insistă numai asupra acelor ce se ridică la un grad înalt de generalizare. În partea a doua a lucrării, autorul reține categorii, concepte, probleme și orientări ale filosofiei politice, de mare actualitate și pentru epoca noastră. Sunt analizate cele mai reprezentative concepții, începînd cu Herodot — care poate fi numit nu numai „părinte al istoriei”, ci și „părinte al politicii”, cu merite incontestabile privind studiul formelor de guvernămînt — și continuînd cu *Codul lui Manu* și *Arthashastra*, monumente ale gândirii politice indiene și universale. Antichitatea este reprezentată de Platon și Aristotel, ale căror doctrine politice conțin categorii și concepte filosofice prezente și astăzi în dialogul angajat de filosofia politică.

Filosofia politică a evului mediu este pusă în evidență prin investigarea operei unor gânditori, scriitori și oameni de cultură ca: Dante Alighieri, Marsilio da Padova, Machiavelli, Thomas Morus, Dimitrie Cantemir. Se remarcă deosebi faptul că autorul desprinde principalele categorii și probleme ale filosofiei politice de largă circulație în doctrinele politice abordate. De o atenție deosebită se bucură studiul asupra filosofiei politice a lui Dimitrie Cantemir, în a cărui personalitate întîlnim fuziunea dintre calitatea de filosof, om de știință și om politic, cu reperensiuni asupra doctrinei sale politice.

Dezvoltarea filosofiei politice în epoca modernă se regăsește în studii detaliate asupra unor probleme cu care se confruntă înseși concepțiile politice contemporane. Astfel, la Jean-Jacques Rousseau întîlnim enunțate unele principii și concepte ale filosofiei politice: principiul suveranității poporului; raportul dintre suveran și guvernămînt; libertatea garantată de egalitate atît în plan politico-juridic, cit și sub raport social-economic; condamnarea războiului ca „sălbatică dragoste de cuceriri”. Un moment semnificativ pentru înțelegerea evoluției doctrinelor politice din epoca modernă îl reprezintă filosofia politică a „Declarației de Independență” (1776) a Statelor Unite ale Americii, adevărat document politic al epocii moderne, cu implicații directe asupra teoriei și practicii politice. Doctrina politică a lui Alexis de Tocqueville este abordată din perspectiva filosofiei politice a epocii noastre, multe din concepțiile studiate de el reîntîlnind și astăzi atenția prin actualitatea problematicii.

Doctrinile filosofiei politice sînt aduse în contemporaneitate prin analiza detaliată a tehnocratismului, cu implicații evidente asupra înțelegerii filosofiei sale politice.

Studiul filosofiei politice dobîndește consistență și rigoare științifică prin abordarea aspectelor sale fundamentale. Pentru aceasta, în partea a treia a lucrării, autorul întreprinde o analiză detaliată și aprofundată a ontologiei și axiologiei politice, cu referiri la sistemul categorial al filosofiei politice. Pentru a-și argumenta ideile, tezele enunțate, Ovidiu Trăsnea pornește de la studiul mișcării dialectice a valorilor implicate în categoriile fundamentale ale filosofiei politice. Autorul nu-și propune, desigur, analiza exhaustivă a conceptelor, ci doar să demonstreze — luînd ca punct de plecare pe cele mai controversate — că perspectiva sincronică și diacronică marxistă oferă șanse de reușită demersului filosofic inițiat. Sint abordate, în acest context, categoriile de legitimitate politică și de obligație politică, strîns legate de cunoașterea și înțelegerea fundamentului puterii politice, prilej pentru autorde a face incursiuni în istoria doctrinelor politice

Preocupările anterioare ale lui Ovidiu Trăsnea pentru studiul epistemologiei politice — vezi în acest sens: *Știința politică. Studiul istorico-epistemologic*, București, Editura politică, 1970 — îi oferă de astă dată ocazia de a face delimitările și corelațiile necesare între știința politică, politica științei și politica științifică. Autorul ajunge astfel la concluzia că o analiză epistemologică a oricărei discipline științifice trebuie să depășească vechiul cadru strict cognitiv, extinzându-se asupra politicii științei, și, în ultimă instanță, asupra politicii științifice. Autorul încheie lucrarea cu o problemă de ontologie politică, întrebându-se dacă este posibil progresul politic în epoca noastră. Răspunsul, evident afirmativ, oferă autorului prilejul de a aduce, în sprijinul tezei sale, argumente cu rezonanță în conștiința politică internațională. În ceea ce privește trăsăturile progresului politic contemporan, una dintre dimensiunile sale o constituie nu numai controlul, ci însăși lichidarea conflictelor armate. Prin aceasta s-ar ajunge, după opinia autorului, la o „victorie asupra războiului prin eliminarea lui din viața politică”.

Prin multitudinea și complexitatea problemelor de filosofie politică abordate — clarificând categorii din domeniul epistemologiei și ontologiei politice — ca și prin incursiunile sale avizate în istoria doctinelor politice, *Filosofia politică* a lui Ovidiu Trăsnea deschide perspective cercetării filosofice a fenomenelor politice din lumea contemporană.

Mircea Cristea

Lazăr Vlăsceanu, *Metodologia cercetării sociale*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1986

Colecția *Biblioteca de sociologie* (intrată în al optulea an de existență în actuala serie) a înregistrat un nou eveniment editorial prin publicarea volumului *Metodologia cercetării sociale*, continuare la lucrarea *Metodologia cercetării sociologice* (apărută în anul 1982) sub semnătura aceluiași autor.

Dacă în volumul anterior sînt analizate principalele orientări metodologice din sociologia contemporană și este expusă „schita unui proiect de cercetare concretă”, de această dată atenția se îndreaptă spre prezentarea metodelor de investigație. De la început se impune atenției viziunea de ansamblu în care este redactată lucrarea, care se vrea „... o tentativă de formulare a principiilor prin aplicarea și ilustrarea cărora pot fi imaginare, construite și dezvoltate numeroase modalități tehnice de investigare... (p. 7). Autorul pornește de la ceea ce denumește în mod inspirat a fi „matricele generative” ale metodologiei de cercetare. Nu se adoptă totuși o manieră normativă de expunere, dar o serie de principii mai mult sau mai puțin generale pot fi deduse din context. Deși pe alocuri se creează impresia unui demers metodologic relativ autonom, lucrarea conține prezentarea unor aspecte semnificative ale problematicei cercetărilor concrete, exemplificate mai ales prin domeniile psihosocial și educațional. Se are în vedere identificarea și analiza elementelor care alcătuiesc acele matrice generative, considerate a fi *esantionarea și metodele de investigare împreună cu instrumentele de lucru*. Ele alcătuiesc, în viziunea autorului, punctele nodale (de referință) ale oricărei cercetări concrete, ceea ce implică formularea unor opțiuni din partea cercetătorului și prin urmare întreaga lucrare este alcătuită în legătură cu aceste elemente. Se remarcă în mod deosebit bogăția de informații, efortul personal de analiză, acuratețea unor elaborări de detaliu (cum ar fi de exemplu tratarea *esantionării probabiliste*, prezentarea tehnicilor de scalare, abordarea sintactică și semantică a indicatorilor), ca și sublinierea complementarității metodelor de investigare și insistența asupra necesității realizării unor tipuri specifice de combinații. Toate acestea, precum și alte aspecte nenumărate aici în mod explicit, reprezintă contribuții reale la îmbogățirea literaturii de specialitate.

Modul în care este concepută și realizată lucrarea, maniera personală în care sînt rezolvate unele probleme ale cercetărilor concrete incită la dezbateri mai ales că unele puncte de vedere exprimate nu sînt întotdeauna pe deplin argumentate. Considerăm că pe alocuri autoral „impune” unele denumiri și „forțează” clasificările pentru a se încadra în matricele generative (modul de abordare a *esantionării*), efectuează unele „reducții” metodologice (raportul măsurare-scalare), dezvoltă unele „detalii” ale metodelor în detrimentul viziunii de ansamblu și al surprinderii specificului acestora (analiza semantică a indicatorilor, interesantă de altfel, aproape epuizează problematica prezentării anchetelor).

Un prim aspect din cele enumerate care conduce la dezbateri se referă la *esantionarea socială*, considerată a fi „o primă opțiune a cercetătorului” (p. 10) în desfășurarea investigațiilor concrete. Sînt abordate premisele construirii unui bun *esantion*, cu relevarea conținutului activităților impuse de determinarea mărimii acestuia — inclusiv prezentarea aparatului matematic. Analiza aspectelor implicate în asigurarea reprezentativității se înscrie printre cele mai reușite părți ale lucrării analizate aici. Din păcate, se insistă mai puțin asupra posibilităților efective de realizare în practică a unor *esantioane* reprezentative, asupra unor eventuale solu-

Monări a dificultăților numeroase ce pot să apară într-un caz sau altul. De asemenea, considerându-se că eșantionarea este un fenomen generalizat în cercetarea socială (cu excepția studiilor exhaustive), nu se face nici o referire la situațiile în care se investighează loturi omogene sau neomogene de populație (practică foarte frecventă de altfel). În schimb, se include la capitolul eșantionare și ceea ce este denumit „eșantionare teoretică” — de fapt proceduri tehnice de documentare pentru clarificarea conceptelor, a teoriei; a *randomizării* — la rindul ei procedură tehnică de organizare a experimentului prin alcătuirea de grupuri experimentale și de control relativ echivalente din perspectiva caracteristicilor semnificative ale populației; ca și a „eșantionării interactive neprobabiliste” — modalitate de cercetare pentru identificarea structurilor, a interacțiunilor (sarcini care se pot realiza cel mai adesea prin studii exhaustive decât prin studii parțiale). După cum se observă, aceste tehnici și proceduri de cercetare implică alegerea populației după alte modele și nu acelea ale eșantionării. Este îndreptățit să vorbim de eșantionare în măsura în care s-a elaborat un eșantion și apoi are loc selecția fie ca probabilistă fie neprobabilistă. De altfel, însăși autorul afirmă că la o analiză mai atentă „modelele sau practicile de eșantionare — analizate — sint complementare” (p. 58), ele putându-se regăsi în același proiect de cercetare și, într-adevăr, așa și stau lucrurile pentru unele din acestea, nu sint practici de eșantionare, în fapt ele răspund unor obiective specifice ale cercetării și pot interveni în momente diferite. În acest fel, apare limpede faptul că elementul de ordinul I al matricei generative nu poate fi eșantionarea, el este dat de *ansamblul activităților necesare determinării populației în cercetările concrete*. Or, situațiile se dovedesc a fi mai diverse decât acelea la care se face referiri. Sint cercetări în care populația nu este sursă de informații deci nici nu apar probleme privind specificarea populației de investigat. După cum, de multe ori punctul de plecare în desfășurarea cercetărilor nu îl constituie populația — (o anumită colectivitate) și cu atât mai puțin eșantionarea și astfel numai după specificarea unei teme se poate ajunge la determinarea universului cercetării și la stabilirea ariei de cuprindere prin investigarea totală sau parțială a populației (pe bază de eșantionare sau prin studierea de loturi, colectivități specifice, grupuri etc.).

Un alt aspect mai general ce poate fi luat în discuție se referă la *raportul măsurare-scalare*. Cu deplin temei, elementele comune ale metodelor de cercetare sint situate la nivelul măsurării sociale. Numai că, potrivit poziției adoptate (capitolul este elaborat împreună cu Mihaela Vlăsceanu) nu se tratează măsurarea în toată complexitatea sa, ca o apariție teoretică și empirică, totodată, de determinare cantitativă specifică a fenomenelor și proceselor sociale (strins legată, de altfel, de determinarea calitativă), ci aceasta este redusă la tehnicile de scalare. Oricît de mult s-ar extinde sfera de cuprindere a scalării considerăm că nu se poate accepta fără rezerve afirmația potrivit căreia „Scalarea constituie modul de aplicare (subl. în text) în științele sociale a proceselor sau tehnicilor generale de măsurare” (p. 59). Chiar dacă un astfel de punct de vedere mai este susținut pe ici pe colo, el nu a fost niciodată argumentat în mod satisfăcător, și nici nu ar putea fi (de altfel nici de această dată nu se încearcă susținerea poziției adoptate). Scalarea se dovedește a fi un model specific de măsurare a fenomenelor de natură subiectivă, predominant calitative de redare a dimensiunii lor cantitative prin ordonarea pe un continuum de intensitate. În raport cu nivelurile de precizie a măsurării — nominal, ordinal, cardinal și de proporții (numite și tipuri de scală, de unde eventualele similitudini), o scală trebuie să implice cel puțin o anumită ordine în structura obiectului (a proprietății studiate), ea nu poate fi redusă la o simplă listă de coduri (de nume). Or, nu toate fenomenele și procesele sociale pot fi caracterizate prin prisma acestei proprietăți care este ordinea și cu atât mai puțin a unora mai complexe, cum ar fi distanța și originea (care permit atribuirea de valori numerice în procesul măsurării). În altă ordine de idei, deși foarte utile în cercetare, scalele nu pot surprinde toate modurile de manifestare a diversității sub care se prezintă socialul din perspectiva dimensiunii cantitative: amploare, frecvență, ordine, intensitate, ritm, probabilitate, asociere etc. În concluzie se degajă faptul că tehnicile de scalare nu epuizează problematica măsurării sociale, iar dezvoltarea în continuare a acestora din urmă (mai ales pe linia măsurătorilor multidimensionale) rămîne o sarcină extrem de dificilă — așa cum se subliniază și în lucrare — datorită complexității obiectului de cercetat.

Revenind la demersul metodologic mai general, menționăm prezentarea diferitelor tipuri de scale cunoscute (Thurstone, Likert, Guttman). Se insistă însă mai puțin asupra specificului lor și a posibilităților de aplicare în funcție de natura domeniului studiat, nu se au în vedere multe perfecționări ulterioare ca și amendările aduse diferitelor scale. Practica de cercetare a dovedit faptul că acestea, departe de a fi modele generale, neutre în raport cu ceea ce se cercetează, implică modele specifice ale relațiilor dintre indicatorii ce reflectă proprietățile fenomenelor investigate. Astfel, afirmația lui Likert (1931) că dorește să elaboreze o metodă mai simplă comparativ cu metodele lui Thurstone nu mai poate fi preluată. Scalele Thurstone reprezintă un model diferențial — aplicabil în studierea unor fenomene psihosociale care implică alegerea respectiv respingerea unor caracteristici, iar scala Likert este un model normativ, aplicabil în construcția diversilor indici (indicatori generali) în condiții de independență internă. Identificarea scalei cu instrumentele de cercetare în general (deși evident scala este un astfel de instrument) are drept consecință tratarea la acest capitol a unor elemente foarte diverse implicate în desfășurarea cer-

cetărilor concrete de la așa-numitele tehnici directe sau indirecte la modele de scalare a atitudinilor, de la analiza de structură latentă la ceea ce este denumit (am zice impropriu) tehnici de scalare multidimensională. Fiecare din procedeele tehnice prezentate sînt tratate cu mult profesionalism, resimțindu-se totuși lipsa unor aplicații practice pentru redarea specificității lor și surprinderea cît mai profundă a procesualității cercetărilor.

La rîndul său, și partea dedicată prezentării metodelor de cercetare: ancheta, analiza documentelor sociale, observația și experimentul ocupă un spațiu însemnat în economia lucrării. Și aici considerăm însă că nu se insistă suficient asupra specificului fiecăreia din metodele respective, asupra gradului lor de adecvare la o situație sau alta și deci asupra posibilităților de aplicare, asupra virtuților și limitelor, lor, pentru a putea fi mai bine înțelese de către aceia care doresc să se instruiască (pe care de altfel îi invităm la o lectură foarte interesantă). Recomandările de a se utiliza mai multe metode în cadrul aceleiași cercetări și de a se realiza combinații sînt deziderate ce pot fi concretizate în măsura în care este foarte bine precizat statutul fiecărei metode în parte.

Desigur, comentariile ar putea fi extinse dacă am lua în discuție diferitele aspecte de amănunt privind modul cum este surprinsă procesualitatea cercetărilor concrete, cum se rezolvă o sarcină sau alta. La urma urmei orice demers metodologic riscă să fie amendat prin prisma experienței de cercetare alina timp cît el se desfășoară la nivel general. De altfel, în literatura de specialitate se exprimă tot mai multe rețineri pentru dezvoltarea metodologiei ca activitate specială (parte), însăși specializarea de metodolog este uneori contestată, cerîndu-se pe drept cuvînt o îmbinare a abordărilor teoretico-metodologice și concret-empirice. Într-adevăr, numai confruntarea cu practica de cercetare este în măsură să confere valoare metodologiei, să-i furnizeze criteriile de susținere a principiilor sale și să-i permită să elaboreze reguli generale. Din această perspectivă, lucrarea *Metodologia cercetării sociale* se înscrie în efortul ce trebuie întreprins continuu pentru a cunoaște cît mai profund problematica metodologică a cercetărilor sociale concrete.

Dr. Ioan Mărginean

Ion Moraru, *Acțiunea socială și comportamentul individual. Premise pentru elaborarea comportamentologiei*, București, Edit. Politică, 1986

Lucrarea recenzată începe cu o scurtă incursiune istorico-filosofică privitoare la demitificarea omului și apariția conștiinței acțiunii, autorul delimitînd cîteva momente cu semnificație deosebită.

Un moment important în procesul eliberării omului de forțele magice și de zei l-a reprezentat concepția lui Epicur: „Prin el filosofia antică ajunge la conștiința libertății de acțiune a omului și a responsabilității față de acțiunile sale” (p. 23).

În evul mediu, omului i se refuza capacitatea de creație și voința de acțiune. Ele erau numai atribute ale divinității. De remarcă că în ultimele decenii istoricii mentalităților au conturat o imagine mult mai complexă și mai nuanțată a omului medieval. În acest sens, se evidențiază activitatea istoricilor francezi grupați în jurul „Analelor”. Omului medieval, dizolvat în masa amorfă — arată autorul — i se opune individualismul renascentist: „Renașterea va da conștiința măreției omului, conștiința capacității lui de acțiune multilaterală, a posibilităților sale creatoare nelimitate, va întări sentimentul puterii omului în fața forțelor neumane, supranaturale și sociale” (p. 25).

Secolele al XVII-lea și al XVIII-lea au dat conștiința eficacității acțiunilor umane, mai ales prin științele experimentale.

Secolul al XIX-lea „a dat conștiința originii animale a omului, prin Charles Darwin și conștiința originii sociale a omului, a capacității de acțiune transformatoare multilaterală asupra naturii, societății și asupra lui însuși, prin K. Marx” (p. 27).

Secolul al XX-lea se înscrie în istorie prin „conștiința teoretică și practică a acțiunilor sociale revoluționare de mare amploare pentru eliberarea totală a omului de sub tirania forțelor neumane și a celor supranaturale, pentru constituirea unui umanism deplin, așa cum îl preconizau clasicii filosofiei marxiste” (p. 27). Totodată, e pusă în evidență contribuția necontestată a filosofiei materialist dialectice și istorice la elaborarea teoriei acțiunii sociale revoluționare. În acest cadru sînt abordate probleme ca: rolul filosofiei în acțiunea socială, cauza fundamentală a acțiunii sociale, formele și forțele de acțiune socială, relația dintre umanism și acțiune socială etc.

Un spațiu amplu a fost acordat explicării și predicției acțiunii sociale și comportamentului individual. O altă preocupare constantă a autorului este și aceea de a studia mecanismele de reglare, de către societate, a comportamentelor deviate ale unor indivizi și totodată

a strategiilor de autoreglare morală a societății. Se propune un *model cibernetic al interiorizării normelor morale și al formării comportamentului moral*. Acesta este constituit din trei părți și anume: I. *idealul moral și transpunerea lui în norme morale (obligații, interdicții, permisiuni)*; II. *mecanismul psihologic al interiorizării normelor morale și al transformării lor în comportament moral, ca modalitate de înlăptuire a acțiunii morale*; III. *Faptele morale și imorale generate de comportamentul moral și de cel deviant, cit și corectivele educative aplicate de societate comportamentelor deviante și faptelor imorale*.

Între momentul I și momentul III se realizează un feedback dublu (pozitiv și negativ). „Faptele morale din partea a treia vor influența prin feedback pozitiv idealul moral și normele morale din prima parte, contribuind la consolidarea lor, după cum faptele imorale vor influența prin feedback negativ idealul moral și normele morale din prima parte, contribuind la minimalizarea și diminuarea influenței lor” (p. 89).

Acest model se cere înțeles și încadrat într-un context social, economic și spiritual-educativ, obiectiv și subiectiv și totodată „integrat și înțeles în coordonatele formării și dezvoltării personalității multilateral dezvoltate, plămădită de societatea noastră socialistă” (p. 90). În acest sens, se propune un instrument de diagnoză și de modelare morală a personalității umane, care, ca și celelalte modele, se cere *testat* pe grupuri diverse de subiecți.

Investigarea, proiectarea și implementarea unor stiluri de conducere eficiente, alături din punctul de vedere al performanței economice cit și din cel al satisfacției umane, ocupă un loc central în cercetările de psihologie și sociologie industrială contemporane.

În context, se analizează literatura consacrată stilului de conducere și în raport cu cele două direcții principale de cercetare: una funcțională și alta de natură structurală se optează pentru a doua direcție. „Cercetările noastre de statistică a conducerii se inseriu pe această din urmă direcție, încercând să conexeze stilul de conducere mai ales cu însușirile psiho-fiziologice de bază ale personalității: *caracterul, temperamentul și aptitudinile*” (p. 100). Matricea utilizată în cercetarea structurii persoanei și a stilului de conducere este numită *matrice caracterial-stilistică a conducătorului*. Aceasta „pune în evidență, într-o manieră relativ riguroasă, legătura indisolubilă dintre caracterul persoanei și stilul ei de conducere, implicațiile caracterului în stilul de conducere și influențele acestuia din urmă asupra celui dintâi. Ea atrage atenția asupra încărcăturii moral-valorice a caracterului și a felului în care ea se manifestă în stilul de conducere” (p. 113). Prin conjugarea caracterului cu stilul de conducere se creează premisele cercetării *comportamentului caracterial-stilistic*, ca domeniu specific de studiu al comportamentului uman în general.

În afară de latura moral-valorică exprimată prin *caracter*, comportamentul uman mai are și o dimensiune dinamică exprimată cel mai pregnant prin *temperament*. Acest lucru impune studierea temperamentului în strânsă legătură cu stilul de conducere și pe această bază de a da o descriere analitică și operaționalizată a *comportamentului temperamental-stilistic al conducătorului*.

Modelul comportamental-temperamental operaționalizat, alături de cel comportamental-caracterial, își găsește numeroase aplicații în cercetarea aprofundată a personalității umane, în psihodiagnostic, în pregătirea profesională a conducătorilor de colective etc.

De asemenea, reținem că „operaționalizarea unitară a conceptelor de *tipologie-temperamentale și caracteriale* creează posibilitatea elaborării conceptului de *cuplu tipologic-temperamental și caracterial* operaționalizat, care șterge granițele rigide dintre temperament și caracter, păstrând, totuși, diferențele specifice dintre ele (p. 130).

Eficiența comportamentului unei persoane e legată în mare măsură și de aptitudini. Corelând aptitudinile cu caracterul și cu temperamentul, autorul propune un *indice comportamental*, prin care înțelege „suma valorilor operaționale rezultată din structurile caracteriale, temperamentale, aptitudinale etc. în care se încadrează o anumită persoană” (p. 145). Stilul de conducere, ca aspect al comportamentului uman, este și el dependent de acest indice.

Pornind de la problemele abordate mai sus, autorul propune și „o ecuație incompletă a comportamentului uman” (p. 148—150).

În ultimul capitol se analizează obiectul de studiu al etologiei și se desprinde concluzia necesității și posibilității unei cercetări integrale și unitare a comportamentului. Luându-se în considerare principalele niveluri ale comportamentului (fitologic, zoologic, psihologic și sociologic) s-a sugerat în această lucrare o posibilă structurare a etologiei (*comportamentologiei*), care ar urma „să studieze integral și unitar comportamentul plantelor, animalelor și omului, prin prisma elementelor înăscute și dobândite, a ceea ce au ele comun și specific, pe baza analizei comparate, într-o relație dialectică de discontinuitate și continuitate, prin depășire, în perspectiva progresului ce intervine în trecerea de la simplu la complex, de la inferior la superior” (p. 163).

În acest cadru, sint prezentate o serie de constante ale comportamentului în genere, cu diferențe specifice pentru comportamentul uman: conservarea ființei și a vieții; perpetuarea speciei și ocrotirea și îngrijirea descendenților; conservarea spațiului și dilatarea timpului; orientarea spre cooperarea intra- și interspecifică; comunicație intraspecifică prin limbaj;

centrarea pe atracție și repulsie; căutarea plăcerii și evitarea durerii; împregnarea și orientarea preferențială; orientarea spre satisfacerea trebuințelor, a intereselor și realizarea scopurilor etc.

Cuprinzând numeroase idei originale, suscitând dezbateri a numeroase probleme, cartea se înscrie ca o contribuție importantă la eforturile îndreptate spre constituirea, pe baze multi și interdisciplinare, a unei teorii generale a acțiunii umane.

Dr. Iancu Filipescu

Hrană pentru șase miliarde (Selecție și coordonare dr. Eugen Buciuman),
Colecția „Idei Contemporane”, București, Edit. Politică, 1986

Printre manifestările Clubului de la Roma — organizație de renume în domeniul analizei, diagnozei și prognozei referitoare la problemele dimensionale ce frământă omenirea zilelor noastre, binecunoscute publicului din țara noastră — se înscrie și reuniunea pe tema atât de actuală a hranei pentru cele șase miliarde de locuitori ai Terrei, număr anticipat la orizontul acestui sfârșit de secol. Continuând tradiția informării cercetătorului și a oricărui om de cultură asupra fenomenelor și tendințelor cuprinzătoare ce caracterizează starea actuală și ambianța posibilă de mâine a totalității lumii, prestigioasa colecție „Idei Contemporane” a Editurii Politice a înțeles să popularizeze, sub această formă, documentele cele mai de seamă ale reuniunii Clubului de la Roma vizând investigarea și stimularea „înțelepciunii epocii noastre” (folosind cuvintele lui Aurelio Peccei — fondatorul și fostul președinte al Clubului), în folosul asigurării hranei pentru toți locuitorii Globului.

Introduse de un studiu: *Alimentația omenirii, problemă globală*, elaborat de prof. T. Mureșan, eminent genetician și doctor E. Buciuman, cunoscut cercetător al economiei alimentare participanții la Conferință, comunicările și documentele publicate pun în lumină, în mod exhaustiv, ireductibilitatea globalității alternative: foamete-sărăcie/hrană îndestulătoare-eradicarea lipsei și subdezvoltării, respectiv interdependența logică între demersurile concertate pentru înlăturarea frustrărilor economice și politico-sociale și cele vizând asigurarea unei populații crescînde de a beneficia, fără nici o restricție, de dreptul fundamental la hrană, potrivit unei decente cantitative și calitative. Comunicările susținute de savanți, publiciști, administratori publici, experți din agricultură, industria alimentară, comerț, sociologi și politologi, informaticieni și — nu pe ultimul loc — reprezentanți ai Organizației Națiunilor Unite pentru Alimentație și Agricultură F.A.O., abordează, de pe cele mai variate poziții, starea alimentației și agriculturii la nivel planetar, învederînd, fiecare după specificul domeniului ce-l reprezintă, stările și tendințele nedorite constatate, dar și soluții posibile de reglare, de remediere.

Analizele, diagnozele și prognozele emise pentru anul 2000 și chiar peste acest orizont, converg — aproape într-un consens general — spre sublinierea faptului, axiomatic, că „nici una dintre problemele globale contemporane nu poate fi atacată izolat” și că, în mod implicit, „multimile infometate pot dezaxa întregul sistem uman”. Astfel, așa cum se arată în studiul introductiv, „abordarea problemei alimentare la nivel planetar implică, în viziunea Conferinței, două exigențe fundamentale: „realizarea sensului globalității”, și „statornicirea imperativului păcii” — aceasta din urmă fiind subliniată cu deosebită pregnanță în concluziile reuniunii. Punînd în față necesitatea și posibilitatea reală de a înlătura rușinoasa penurie de mijloace de subsistență prezentă în țările în curs de dezvoltare, ca și precaritatea raporturilor de dependență, dominație și frustrare, generate de un climat de tensiune și neîncredere între acestea și țările dezvoltate pletorice și, nu în mică măsură, de sustragerea fondurilor pentru dezvoltare și alimentație în favoarea înarmării și distrugerii potențiale... tot „globale”, luările de cuvînt din cadrul Conferinței relevă marile posibilități ce se deschid unanimității dacă există înțelepciunea elementară de a-și aplica remarcabilele mijloace naturale, economico-financiare și cunoștințele tehnico-științifice la problemele fundamentale care-i afectează supraviețuirea. „În epoca ce urmează, o epocă crucială pentru specia noastră — se spune în Concluziile Conferinței — avem de ales între conflict și competiția animată de interesul egoist îngust, de o parte, și cooperarea și înțelegerea inspirate de interesul uman colectiv, de altă parte. În loc să facem război, trebuie să facem pace și să producem alimente”. Or, înclinăm să spunem, corolarul este la fel de valabil: *Si vis pacem, para alimentum!*

Exprimată în mod sintetic, ideea centrală a reuniunii și respectiv rezultatele deduse se polarizează în jurul securității alimentare și a păcii pe întreaga Terră. Este imperativul împrejurarilor internaționale actuale, al rațiunii de la care pornește și România și care afirmă, cu tot simțul realității, că nimic nu poate fi mai important în zilele noastre decît unitatea eforturilor popoarelor pentru oprirea cursei înarmărilor, în primul rînd a celor nucleare, pentru înfăptuirea dezarmării și apărarea păcii, a dreptului suprem al națiunilor, al oamenilor la viață, la existență liberă și demnă.

Comunicările la Conferință au vorbit în acest context despre sărăcia globală și costul inacțiunii în materie, au analizat efectele distructive asupra biosferei și consecințele consumatorismului irațional și nesănătos, au cercetat limitele în perspectivă a agriculturii supraextensive sau supraintensive dar, concomitent, au fost prezente idei și scenarii pe teme ca: soluții de conservare a biosferei pentru supraviețuire, politici globale pe țări sau regiuni geografice vizând economia alimentară pe ansamblul întregului lanț alimentar; precum și proiecte și anticipații pe relații de genul: participare/dezvoltare, știință/agricultură, piață alimentară/valoare adăugată, informatică/agricultură, inclusiv definirea și implementarea posibilă a securității alimentare mondiale.

Sub impactul psihologic al acestui sfârșit de secol, tot mai apropiat, și care are tendința de a amplifica speranțele puse în noile lucruri, mijloace și descoperiri, Clubul de la Roma a căutat să aibă în vedere tot ce e nou și util pentru soluționarea posibilă a celei mai acute triade-problemă: populație-alimentație-dezvoltare. În realitate, potrivit viziunii politice a țării noastre, este vorba de voința politică a tuturor pentru toți, de eforturi unite pentru realizarea unei lumi mai drepte și mai bune, în care tot ce este nou și util poate fi pus în slujba omului, a tuturor oamenilor, inclusiv al hranei acestora.

Acesta este și spiritul volumului ce trebuie citit de orice om care se dorește informat.

Dr. Laurențiu Buia

Tineret, muncă, integrare (coord. F. Mahler), București, Edit. Politică, 1985*

Preocuparea sociologilor și pedagogilor pentru condiția tinerului proaspăt sosit de pe băncile școlii este tradițională în științele sociale. Ceea ce este nou astăzi și caracteristic pentru societatea noastră se referă la faptul că tinerul sosește nu doar de pe băncile școlii, unde a acumulat cunoștințe timp de 10 sau 12 ani, dar vine și din atelierul, întreprinderea, șantierul, ferma unde a depus activitate utilă, creatoare, săptămîni și luni de-a rîndul, din amfiteatrul muncii patriotice unde a pus umărul alături de întreaga țară, călîndu-și spiritul și oțelindu-și brațul. Aceste elemente noi privesc nu doar personalitatea absolventului (elevului) de liceu ci au repercusiuni asupra configurației întregii noastre societăți, acum și în mod special în perspectiva deceniilor viitoare.

Unor asemenea transformări de amploare — atît în profunzimea spiritului tînr cit și în extensie socială — le este dedicată cartea unui grup de cercetători reuniți sub egida Centrului de cercetări pentru problemele tineretului din București.

În legătură cu introducerea muncii productive în procesul educației autorii promovează o concepție opusă oricărei viziuni utilitariste, pragmatice, tehnocratice, punînd accentul pe participare și socializare anticipativă. Astăzi, afirmă ei, nu ne mai putem mulțumi în legătură cu introducerea muncii productive în educație, doar cu scopul limitat de a obține o bună integrare a absolvenților în sistemul de relații sociale și de producție existent. Aplicarea educației prin muncă trebuie să vizeze obiective mai cuprinzătoare cum ar fi eliminarea separației dintre rețelele de învățămînt ce asigură doar încadrarea în producție ca muncitori și cele ce dau acces la studii superioare sau depășirea unei calificări instrumentale, subordonate total cerințelor de moment ale pieței muncii. Condiția realizării unor asemenea obiective ține, în concepția autorilor, de adoptarea unor „schimbări corelate ale sistemului de învățămînt și ale celui de producție și social”.

Cercetătorii se opresc în mod special asupra fenomenelor ce decurg din integrarea învățămîntului liceal cu producția. Animați de feluri ambițioase de cunoaștere, ei nu se limitează — cum se întîmplă cu multe anchete sociologice — la înregistrarea situației într-un singur moment dat, ci conduc investigația de-a lungul mai multor etape, pe parcursul a circa doi ani, realizînd cu ajutorul a citorva sute de subiecți-adolescenți, ceea ce poate fi numită o cercetare-panel. În acest mod ei reușesc să derive concluzii valabile, nu doar asupra unor stări de fapt ci și asupra unor procese cum ar fi cele de trecere de la o treaptă de învățămînt la alta sau de la școală la producție.

Ceea ce apare caracteristic pentru generațiile actuale de absolvenți este ușurința relației cu care tot mai mulți dintre ei reușesc să facă pasul de la școală la producție, procentul tot mai însemnat al celor care urmează o carieră profesională în conformitate cu profilul liceului urmat. Aceasta nu exclude și persistența unor situații disfuncționale cum ar fi „trecerea unor elevi din clasa a X-a sau a XII-a la studii sau în producție în alte domenii”.

* Autori: D. Bazar, E. Glăuș, D. Cristea, F. Mahler, I. Neacșu, D. Potolea, S. Toma, L. Vlăscanu.

deci cele ale specialității liceului sau anumite decalaje între absolvenți în funcție de mediile de proveniență sau sex.

Principalul fenomen disfuncțional pe care studiul îl identifică, analizându-l din multiple puncte de vedere, îl reprezintă persistența, în condițiile învățământului integrat a *selecției negative* a unei părți a celor care se încadrează în producție după terminarea școlii. Acest fenomen este confirmat de faptul că un procent însemnat de tineri deveniți muncitori au arătat că dorința lor a fost de a continua studiile și că s-au încadrat în producție numai datorită eșecului la examenele de admitere. Urmările recrutării de muncitori ca rezultat al selecției negative sînt, consideră autorii, „nu numai o stare de insatisfacție a tinerilor dar și greutatea de integrare, rezultate necorespunzătoare în muncă și o mică stabilitate profesională a tinerilor respectivi”.

În raport cu asemenea stări de lucruri, autorii caută căile cele mai eficiente de optimizare a situației. Posibilitățile cele mai însemnate de acțiune par să se afle la îndemîna școlii, prin intermediul procesului instructiv-educativ, al desfășurării practicei în producție, capabilă să producă, în opinia cercetătorilor, modificări în sistemul de aspirații și interese profesionale ale elevilor. Propunînd „dezvoltarea unui *habitus* școlar cit mai apropiat de cel industrial” autorii atrag totuși atenția asupra necesității de a se lua în considerare, în mod special, nivelul calitativ al actualelor forme de integrare. Din această perspectivă, în legătură cu practica în producție se impune evitarea „formalismului, a caracterului unilateral, a lipsei de legătură între activitățile tehnice-productive, între instruirea practică și specialitatea elevilor, elementele meseriei și ale viitoarelor locuri de muncă”. În lipsa unor asemenea preocupări este posibil — și autorii menționează chiar realitatea unor asemenea fenomene — ca instruirea practică să devină un timp pierdut, inefficient folosit, chiar în dauna pregătirii școlare temeinice, cu consecințe negative nu numai asupra formării pentru profesie, dar și în ce privește educația prin și pentru muncă, dezvoltarea unei motivații pozitive față de activitatea productivă.

În ansamblu, lucrarea colectivului coordonat de F. Mahler constituie o reușită, dovadă fiind o cercetare amănunțită a domeniului și disponibilități pentru formularea de propuneri și soluții interesante. Avînd în vedere bogata experiență a autorilor, credem că ei ar fi putut să lege, într-o mai mare măsură, rezultatele acestei investigații cu cercetări similare sau asemănătoare efectuate în perioade anterioare, punînd un accent mai puternic pe dinamica fenomenelor și pe generalizarea teoretică. Ieșirea mai hotărîtă din tiparele raportului de cercetare ar fi putut să aducă lucrării un ecou mai puternic în rîndurile publicului, ecou meritat de altfel întru totul prin bogăția de informație pe care cartea o conține.

Sorin Mitulescu

Philosophical Foundations of Human Rights, Paris, UNESCO, 1986

Apărută sub egida UNESCO și a Institutului internațional de filosofie, cu o introducere semnată de P. Ricoeur, lucrarea cuprinde 16 studii aparținînd la 19 prestigioși politologi, sociologi, juriști și filosofi din diferite părți ale globului. Scopul mărturisit de editori este de a prezenta trăsăturile comune care, dincolo de formele concrete sau de scopurile de moment, alcătuiesc baza teoretică pe care este clădit conceptul general de drepturi ale omului. Pentru o mai lesnicioasă urmărire a problemei, studiile sînt grupate în cinci mari compartimente: chestiuni preliminare, originile ideii, conceptul occidental de drepturi individuale și colective, viziunea neeuropeană a îndrituirilor și îndatoririlor omului și, în sfîrșit, raporturile dintre drept și suferința nedreaptă.

În introducerea sa (p. 9—29), Paul Ricoeur încadrează drepturile omului într-un context istoric mai larg, oprindu-se în final asupra semnificației Declarației universale din 10 decembrie 1948 și a celor două pacte din 16 decembrie 1966, unul consacrat drepturilor economice, sociale și culturale, cel de al doilea drepturilor civile și politice. Se subliniază necesitatea definirii noțiunilor și a distincției dintre drepturile individuale subiective, a căror exercitare este lăsată la latitudinea fiecăruia și categoria specială a drepturilor omului care sînt inalienabile, ca unele ce aparțin însăși naturii ființei umane.

O serie de probleme preliminare abordează și Vittorio Mathieu în *Prolegomene la un studiu al dreptului omului din punctul de vedere al comunității internaționale* (p. 33—46), oprindu-se îndeosebi asupra specificului drepturilor omului în raport cu celelalte drepturi și cu specia umană, felul cum pot fi clasificate aceste drepturi, cum pot fi conciliate diferitele interpretări ale lor și cum se poate face și în această privință un pas hotărît de la dreptul natural la cel internațional pozitiv, fiind vorba de „un proces continuu al cărui scop tinde spre infinit” (p. 46).

În ce privește originea conceptului de drepturi ale omului, Charles Taylor încearcă o înțelegere în cadrul mai larg al culturii juridice (p. 49—57). După părerea sa, în sistemele juridice din vestul Europei a căpătat drept de cetate încă din evul mediu principiul dreptului subiectiv, de care beneficia, de pildă, un vasal atît în raport cu seniorul său, cît și față de ceilalți vasali. Ideea a fost preluată apoi de adepții dreptului natural și dezvoltată pe baze noi în epoca modernă. În această din urmă accepțiune, drepturile omului apar ca o continuare a libertății sale naturale și, ca atare, ele trebuie să se manifeste în plenitudinea lor.

Studiul lui John Humphery și Richard Tuck (p. 61—80) analizează în mod special caracterul subiectiv al drepturilor omului în Declarația de independență a Americii. În mod logic, acest drept, considerat a fi o proprietate a omului, putea forma obiect de tranzacție, însă în concepția autorilor declarației el era privit ca un har divin și ca atare inalienabil; ideea evasireligioasă a „sanctuarului individual” a fost astfel asociată celei laice a dreptului natural. Formula kantiană a utilității, ca argument în susținerea drepturilor fundamentale ale omului, a fost valorificată de gânditorii anglo-saxoni, deosebi de J. St. Mill (*Despre libertate*). Se impune deci o reactualizare a conceptului, pornindu-se de la utilitatea stabilirii unui raport echitabil între individ și comandamentele societății contemporane. Declarația universală din 1948 și pactele din 1966 au însemnat un serios pas înainte prin încadrarea drepturilor omului în sistemul dreptului internațional și prin întregirea lor cu atribute economice, sociale și culturale, precum: dreptul la muncă, alegerea locului de lucru și asigurarea unor condiții corespunzătoare, protecția contra șomajului, folosirea limbii naționale, libertatea conștiinței. Noțiunile n-au fost însă suficient delimitate, iar dreptul internațional fiind lipsit de forță de constrângere materială, preceptele amintite rezeștă simple recomandări: supravegherea lor periodică, rapoartele, comisiile și grupurile de studiu ocazionale nu pot schimba situația, ceea ce explică impactul actual.

Studiul lui V. N. Kudriavțev despre *Drepturile omului și constituția sovietică* (p. 83—94) evidențiază faptul că drepturile și libertățile omului, istoricește condiționate, au un caracter social, conținutul și sfera lor fiind determinate de condițiile vieții materiale și spirituale, de gradul de dezvoltare al societății și de sensul evoluției ei. Corelarea drepturilor individuale cu cele sociale se impune deci și în acest sens se pronunță și unii ideologi occidentali cînd încearcă să deslușească mesajul transmis de documentele din 1948 și 1966: în primul caz, avem de-a face cu o declarație cu caracter transcultural și transistoric a drepturilor omului, în cel de-al doilea de acorduri cu privire la drepturi precis enumerate. Distincția aparține lui Alwin Diemer, care, în *Declarația din 1848. O analiză a semnificației* (p. 95—111), precizează că este vorba de o legitimare pe baze universale a acestor drepturi, pornindu-se de la rațiune, conștiință morală și liber arbitru, proprii omului ca atare; pactele din 1966 nu au ca subiect omul, ci poporul, privit ca o realitate culturală, universalitatea face aici loc generalului și prin aceasta antiteza dintre individ și grupul social încetează să mai existe.

Problema este reluată și de Mihailo Marković în studiul *Diferite concepții ale drepturilor omului în Europa. Spre un consens* (p. 113—130). După părerea sa, introducerea criteriului practic în antinomia „a-fi” și „a-trebuia” este în măsură să elimine și în acest domeniu opoziția dintre subiectivismul reflectării și caracterul obiectiv al condițiilor materiale, dintre legalitatea normei și empirismul obiceiului juridic, între statutul personal al omului și cel social al speciei din care face parte. În realizarea acestui obiectiv, se impune, după părerea autorului, pe de o parte, o conștientizare a maselor, pe de alta existența unor forme instituționale în măsură să le garanteze.

Caracterul relativ al drepturilor ale omului, Jeanne Hersch, în *Drepturile omului în gândirea occidentală. Dimensiunile conflictuale* (p. 131—148), îi opune conceptul filosofic din mesajul transmis de Declarația universală din 1948. În opinia sa, aceasta cuprinde valențe general valabile, izvorite din conștiința fiecărei ființe umane și pe care societatea s-au gradul de cultură le condiționează, dar nu le poate schimba substanța. Aceași a fost situația și cu dreptul natural care, în pofida conținutului său adesea echivoc, și-a găsit locul în numeroase opere juridice; în lumina factorilor determinanți și nedeterminanți, discutabilă poate fi cel mult doar sfera acestui drept, nu însă și „standardele” lui.

În completarea acestor puncte de vedere, dar foarte adesea și în opoziție cu ele, sînt studiile redactate de specialiștii din țările din afara Europei și grupate în partea a treia a cărții. Dacă în Australia, așa cum arată Alice Erh-Soon Tay și Eugene Kamenka (p. 151—177) conceptul anglo-american al drepturilor omului s-a aflat în impact încă de la început cu îngrădiri impuse de situația locală (de sex, religie, origine etnică), în alte continente situația este și mai pregnantă. Astfel, Ryosuke Inagaki arată că în Japonia (p. 179—192), deși constituția țării prevede astfel de drepturi, ele sînt înțelese și aplicate — în special în materie de familie — în spiritul vechilor tradiții japoneze, între teorie și practică apărînd astfel un decalaj ce poate surprinde pe un european, nu însă și pe un japonez. Pentru a căpăta caracter universal, conceptul de drepturi ale omului ar trebui deci lărgit pentru a corespunde tuturor situațiilor. Aceași este și părerea lui Mohamed Allal Sinaceur care abordează problema raportului dintre tradițiile islamice și drepturile omului (p. 193—225). Se precizează că ideologia islamică a luat naștere într-un anumit context social și politic, fapt pentru care în sistemul de drept corespunzător nu există o opoziție între

dreptul pozitiv și dreptul natural, ci cel mult între individ și lege, iar în acest din urmă caz trebuie să se țină seama că actul normativ, în concepția musulmană, reprezintă voința divină și ca atare implică supunere necondiționată. Conform acestor precepte, condamnarea unui ucigaș este făcută pentru că a atentat la viața unei ființe egale cu el, respectul unei alte religii este impus de respectul față de cea proprie, ca și regulile ospetiei și ale azilului, toate acestea putând fi comparate cu principiile iluministe, dar nu confundate cu ele, deoarece la baza lor stau mai puțin considerente de ordin rațional, și mai mult cele etice tradiționale.

În sprijinul aceleiași idei, Fouad Zakaria aduce argumente din lumea arabă (p. 227—241) și unde, după părerea sa, lucrurile sînt mai complicate, deoarece aici există trei orientări — fundamentalistă, liberală și secularistă — în cadrul cărora drepturile omului sînt privite de pe poziții teocentrice, anistorice și neempirice. Ca și în doctrinele Europei occidentale, se vorbește și aici de om ca „ființă ce-și are propria sa demnitate”, însă noțiunile au un cu totul alt sens. Aceste deosebiri, ca și diversitatea de orientări, recrudescența misticismului și tendințele de revenire la Islamul original fac pe autor să întrevadă o perspectivă puțin promițătoare pentru viitor.

Ali A. Mazrui, în *Drepturile omului și relativa delimitare a culturii mondiale* (p. 243—265) explică deficiențele din lumea islamică prin dihotomia „noi” și „ei”, în raport cu apartenența sau nonapartenența la mahomedanism, situație similară cu cea promovată de iudaism sau creștinism și proprie de altfel tuturor religiilor monoteiste. După părerea sa, conflictele actuale provin nu dintr-o confruntare economică, ci din una culturală, secularizarea puterii fiind urmată de o „ierarhie civilizatorie”. Dreptul fiind și el un produs al culturii, politica culturală a marilor puteri perpetuează „tragedia dihotomizării” atât la nivel de individ, cît și de popor. Din acest punct de vedere, imperialismul apare ca un promotor al „paradigmei dualiste”, concretizată și în polaritatea dintre țările dezvoltate industrial și cele nedezvoltate. Concluzia este și în acest caz pesimistă, autorul avînd în vedere uriașele forțe ce mențin această polarizare.

Abordînd problema drepturilor omului în India, R. C. Pandeya (p. 267—277) începe prin a preciza că în limba respectivă nu există un cuvînt care să desemneze noțiunea de „drept”, ci doar pe aceea de „dreaptă cerere”; în concepția indiană o astfel de cerere nu poate fi formulată decît după împlinirea unei datorii. Pe acest considerent, autorul ia o atitudine critică față de constituția țării din 1949 și sugerează ca în art. 29 din Declarația universală să se prevadă că „fiecare are datorii în comunitatea în care este posibilă libera și deplină sa dezvoltare” (p. 274). Tema este reluată de compatriotul său Prem Kirpal în *Drepturile omului. Direcții noi în educație. Privire prospectivă* (p. 279—300) și care, pornind de la situația din țara sa, subliniază necesitatea unei concordanțe între declarațiile solemne privind aceste drepturi și situația reală din lumea contemporană în care se constată o reîntoarcere la naționalism, o sîrăcie endemică în țările lumii a treia, o substituie în multe țări a drepturilor statului în locul celor ale individului. Cauza este, după părerea sa, nu confruntarea dintre regimurile sociale, ci dintre mentalități, iar soluția salvatoare ar fi promovarea ideilor umaniste, deoarece drepturile omului sînt mai puțin o problemă juridică și mai mult una etică; în această privință, rolul educației poate fi hotărîtor, de unde și importanța unui organism ca UNESCO. Fără a nega însemnătatea acestui din urmă factor, este totuși evident că problema nu poate fi redusă numai la aspectele ei spirituale.

Pornind de la situația din America latină, Francesco Miró Quesada își propune să stabilească (p. 303—317) dacă elementele de divergență nu sînt cumva mai numeroase decît cele în măsură să ducă la convergență. În acest scop, este prezentată situația din țările din această parte a lumii care au cunoscut dominația colonială, apoi, după proclamarea ideilor luministe, acțiunile „civilizatorii” ale marilor puteri, iar în ultima perioadă subjugarea economică din partea acestora sub pretextul „democratizării”. Aici regimurile democratice au alternat cu cele dictatoriale, fapt ce a făcut ca însăși noțiunea de drepturi ale omului să nu aibă un conținut constant. Totuși o notă comună există, și aceasta este abolirea exploatarei la scară națională, ceea ce corespunde cu lupta împotriva monarhiei absolute din țările vest-europene. La aceeași concluzie ajunge și Paulin J. Hountondji care analizează situația din țările africane (p. 319—332) unde exploatarea colonială a lăsat urme adînci nu numai pe plan economic și social, ci și cultural. Și aici realizarea drepturilor omului a însemnat, în primul rînd, eliberarea de dependența străină sub toate aspectele, iar o serie de măsuri luate pentru lichidarea stărilor din trecut nu pot fi considerate ca fiind contrarii acestor drepturi deși ele distonează cu modele europene; realizarea lor înseamnă nu o eliberare în sine, ci eradicarea „suferinței nedrepte” sub toate formele.

În ansamblul lor, studiile prezentate încearcă să desprindă, dintr-o serie de cazuri concrete, genul proximal și diferența specifică necesare definirii drepturilor omului și stabilirii raporturilor lor cu celelalte drepturi și libertăți. Teoretizările reușesc însă numai în parte o generalizare în măsură să permită o formulare general valabilă, de unde și necesitatea unor demersuri suplimentare. În acest sens, o analiză a problemei din punct de vedere sociologic ar putea pune în lumină într-o manieră mai pregnantă raportul dintre individ și societate — dreptul el însuși fiind o expresie a acestui raport — complexitatea acestor raporturi și interdependența diferitelor laturi, precum și importanța criteriului practicii sociale nu numai în aplicarea, dar și în verificarea bazelor lor teoretice și aceasta cu atît mai mult cu cît în discuțiile amintite s-a făcut cu totul abstracție de garantarea acestor drepturi. Același criteriu poate arăta că în pofida diver-

gențelor asupra conținutului și sferei noțiunilor, există note comune esențiale, și anume dreptul la viață, la dezvoltare nestingerită, la existență demnă și sigură, la educație, drepturi fundamentale din a căror transpunere în viață România socialistă și-a făcut un obiectiv primordial al politicii sale externe.

L. P. Marcu

J. M. Mitchell, *International Cultural Relations*, London, Allen & Unwin (Publishers) Ltd., 1986

Ceea ce impresionează în mod deosebit în lucrarea lui J. M. Mitchell, apărută recent, este claritatea cu care sint expuse anumite puncte de vedere asupra culturii în dubla ei ipostază: de diplomație culturală și de relații culturale. Problema nu este deloc terminologică și nici marginală, iar autorul, cum vom vedea, s-a priceput să-i dea pregnanța pe care o merită, pornind de la ideea că dacă vrem pace — și acest lucru îl vor toate popoarele din lume — atunci trebuie să ne pregătim pentru ea, adică să o construim. *Si vis pacem para pacem* reprezintă chiar forma modificată a vechiului dicton latin, preluat și modificat de autor, care rezumă într-un anumit sens întreaga lucrare. A construi pacea este însă o sarcină dificilă, relațiile culturale fiind unul din pilonii ei esențiali, care trebuie consolidat, întărit și amplificat, ceea ce presupune nu numai o abordare politică, ci și una științifică, strict logică și o metodologie, pusă la punct tot după regulile științei. În mod specific, autorul pornește de la nevoia de a recunoaște faptul că există o problemă a relațiilor culturale și „dincolo de diplomație” și că ea a existat întotdeauna fiind mult mai importantă decît diplomația culturii. Istoria lumii reprezintă, în fond, succesiuni nenumărate de metisaje culturale, de amestecuri din care au rezultat sinteze creatoare și stabile, la apariția și răspîndirea cărora diplomația culturală a contribuit prea puțin. Observația aceasta poate fi demonstrată în multe cazuri și J. M. Mitchell se și referă la unele — poate că la prea puține și poate că nu în măsura în care ar fi meritat. Este suficient să analizăm — fie și sumar — istoria culturală a unor continente, așa cum o face Leopold Sédar Senghor sau E. Jefferson Murphy în cazul Africii, Guido A. Mansuetti și Fernand Braudel în cel al Europei, sau istoria particulară a unor anumite culturi zonale așa cum ne apare ea în opera istorică a lui Herodot, Titus Livius sau Herodian pentru a ne da seama de importanța problemei puse de Mitchell. La nivelul Europei culturile: greacă, germană, slavă etc. s-au răspîndit și se răspîndesc în lumea de azi în mod trainic și durabil prin ceea ce au ele valoros. Diplomația culturală poate, desigur, ușura acest proces, dar nu-i poate schimba sensurile pe termen lung. În fond, nu politica culturală a permis răspîndirea gândirii lui Aristotel sau Bacon. În trecut, ca și azi, gînditorii de mare valoare, scriitorii și artiștii de prim rang nu au nevoie de recursul la diplomație pentru a se impune conștiinței lumii, ei se impun prin forța și valoarea lor proprie. Desigur, aceasta nu înseamnă deloc că nu există și o diplomație a culturii, cu un mare rol în facilitarea relațiilor culturale. Marile valori n-au frontiere, dar difuzarea lor poate fi ușurată sau îngreunată. Din acest punct de vedere, J. M. Mitchell are dreptul să vorbească de o cultură de „dincolo de diplomație” (*Beyond Diplomacy*), dar și de rolul mare pe care îl poate juca diplomația culturii atunci cînd se pune problema intercunoașterii culturale ca unul din pilonii structurii păcii lumii de azi. În măsura în care diplomația culturală se rezumă la dirijarea relațiilor oficiale între guvernele unor țări acest gen de relații nu ating viața comunităților în profunzime. Mai ales că, de regulă, guvernele, alese sau nu, „execută” o anumită politică culturală, determinată de scopurile de ansamblu pe care le urmăresc. Relațiile culturale între popoare, pentru care se militează azi, reprezintă însă o realitate mai profundă, cu adevărat „dincolo de diplomație”. Ceea ce aduce nou, în această privință, cartea lui J. M. Mitchell este conștientizarea fenomenului. Și nu e deloc puțin. Mondializarea informației culturale, instrucția și educația, care își au rădăcinile în culturile particulare, dar și în marile culturi ale lumii, au adus lumea de azi într-un stadiu în care relațiile culturale depășesc nu numai ponderea diplomației culturale, ci și tipurile de contact cultural cunoscute tradițional. Împrumuturile sint azi o realitate curentă determinată de ușurința comunicării pe care nici o diplomație culturală nu o poate împiedica în întregime, cel mult o poate stînjeni pentru un timp, cu consecințe negative pentru „construirea păcii prin cultură”, prin al treilea pilon al politicii externe cum era gîndită cultura de Willy Brandt în 1966 pe cînd era ministru de externe al R. F. Germania. Fulbright, MacLeish și alții vor accentua și ei ideea că politica externă nu se mai poate mărgini la forța militară, ea trebuie să aibă în vedere abilitatea de a comunica valorile unei anumite societăți, iar diplomația nu trebuie să monopolizeze comunicarea între popoare, acestea trebuie să comunice și singure între ele.

Problema în discuție pare limpede în termenii ei logici și J. M. Mitchell realizează o performanță în această privință, în practică, însă, lucrurile sînt mai complicate. Barierele politice

rămân deosebit de puternice în lumea de azi, mai puternice ca oricând și în același timp mai neputincioase ca oricând, căci ele pot opri relațiile culturale la frontiere numai în măsura în care acestea sînt „obiectuale”, formele cele mai eficiente și mai subtile nu pot fi oprite, din două motive esențiale: controlul nu este nicodată perfect, iar unele valori nu pot fi controlate deloc sau foarte puțin (cele transmise pe calea undelor și a imaginilor mai ales). Și poate că trebuie gândit ceva mai adînc la lecția lui Paul Rivet, cunoscutul antropolog francez, căruia i-a purtat un adînc respect Léopold Sédar Senghor tocmai din pricina modului său de a gândi relațiile culturale ale lumii. Acesta vorbea studenților săi, prin 1930, de simbioza culturală ca factor superior de civilizație, dînd ca exemplu marile culturi ale istoriei lumii: egipteană, sumeriană, indiană, chineză, arabă etc. Ceea ce încearcă să facă azi UNESCO (de fapt din 1964), Conferința pentru securitate și pace de la Helsinki (1976), în diferite măsuri și alte organisme internaționale, reprezintă nu numai un început nou, ci și conștientizarea existenței unei probleme „Beyond Diplomacy” cum se exprimă Mitchell, care trebuie analizată în termeni logici și practici, așa cum se poate constata într-o anumită măsură în Convenția culturală dintre Marea Britanie și Franța, în înțelegerea culturală dintre Anglia și URSS etc., pe care J. M. Mitchell le dă în „Anexe” și la baza cărora stă principiul reciprocității.

Utilitatea relațiilor culturale între țări prezintă însă și alte aspecte. J. M. Mitchell le privește din patru perspective distincte: ca instrument al păcii, ca suport al diplomației obișnuite, ca agent al înțelegerii internaționale, ca factor de facilitare a schimburilor comerciale. Rămînînd la primul aspect, apare limpede faptul că pacea nu poate fi construită fără depășirea vechilor stereotipii întreținute de ideologiile ostile pe deasupra culturilor concrete ale lumii. Depășirea lor înseamnă acceptarea mutuală a specificului cultural. Talleyrand înțelegea mai de mult rolul esențial al diplomației în această privință, el le spunea viitorilor ambasadori, care urmau să părăsească Franța pentru a o reprezenta în diferite alte țări, același lucru și de fiecare dată: „Făi-teaș aîmer la France” și îndemnul e valabil și azi pentru diplomații tuturor țărilor. Firește, nu cu prețul creării unei „imagini de carton” deoarece fiecare țară are destule valori pentru care poate fi respectată și iubită. Desigur, cazul țărilor sărace, al fostelor colonii, a celor în curs de dezvoltare este mai complicat. Actul politic al independenței are loc rapid, mai dificil se realizează independența economică, dar și mai dificil cea culturală, relațiile culturale normale bazate pe reciprocitate urmează să ușureze acest proces și acest mod de a vedea lucrurile este, într-adevăr, de mare perspectivă. Fără comunicare între ele, culturile se izolează și decad, în condiții de comunicare constructivă, adică în ambele direcții, ele se dezvoltă și conviețuirea lor devine firească.

În fond, în ce constă dificultatea construirii păcii prin relații culturale? După J. M. Mitchell în subordonarea lor politicii. Dar, ca să fim dreapți cu autorul, trebuie să subliniem faptul că el are în vedere numai acel politic care își propune ca scop tăurirea unei imagini dorite, cu orice preț, în exterior și care de fapt nu duce decît la distorsionarea imaginii reale și mai avantajoase a propriei culturi. A construi pacea prin cultură înseamnă, în acest caz, acceptarea unor reguli elementare ale construirii. Nici o clădire nu se poate construi oricum și cu atît mai mult pacea lumii. Acest gen nou de construcție presupune un efort enorm, depășirea unor mentalități învechite, restructurarea altora. Dar acest lucru este posibil, cu condiția acceptării unor reguli (în primul rînd cea a reciprocității și a contactelor directe) asupra cărora Mitchell insistă îndelung în lucrarea sa, încercînd să aducă întreaga problematică pe terenul mai puțin comod, dar mai eficient, al științei, adică al analizei realiste și cu respectarea anumitor norme de gîndire. Dacă se va ajunge în viitor la rezultate practice mai bune decît în trecut aceasta este o altă problemă. Știința explică, demonstrează, construiește etc., dar nu poate obliga lumea de azi să meargă pe o cale sau alta, căci aceste căi sînt determinate de mulți alți factori pe care știința nu-i poate controla. Dar și în acest caz, actualitatea lucrării lui J. M. Mitchell nu poate fi pusă la îndoială. De la culturile condensate ale Africii, la cele aflate în profund metisaj ale Americii Latine, la cele vechi și aspre ale Asiei, la supraculturile circulante prin mondializarea informației, peste tot problema contactelor dintre culturi se pune în cadrul diplomației și „dincolo de ea”. Problema accesului la cultură, dar, în egală măsură, și la crearea și difuzarea celei proprii, rămîn condițiile esențiale ale construirii păcii în perspectivă culturală. Seria monografiilor tematice, din care face parte și lucrarea lui Mitchell, urmărește clarificarea sistemului conceptual al relațiilor culturale internaționale și trebuie spus că scopul propus este atins de autor cu o deplină profesionalitate. Lucrarea scrisă de el este în mod esențial un ghid, o logică a unui anumit domeniu altfel spus: o construcție la începutul obligatoriu al gîndirii corecte în acest domeniu, care începe să iasă treptat din sfera pasiunilor pentru a trece în cea a științei și nu-i putem nega autorului nici intenția nobilă, nici calitatea muncii depuse. Cartea e scrisă limpede, fără intenții polemice, cu dorința sinceră de a contribui la efortul enorm pe care îl face lumea de azi pentru construirea păcii.

Zdeněk Pavlík, Jitka Rychtaříková, Alena Šubrtová, *Základy Demografie*
(Bazele demografiei), Praha, Academia, 1986

Dezvoltarea impetuoasă a demografiei în ultimele trei decenii a fost însoțită — printre altele — de înmulțirea manualelor și tratatelor de demografie, destinate studenților de diferite specialități, interesați de problemele populației.

Din trecerea succintă în revistă a literaturii mai recente în acest domeniu se constată că asemenea lucrări se deosebesc între ele — ceea ce este absolut firesc — prin modul în care este concepută demografia și prin specialitatea autorului, ca să nu mai vorbim de destinația manualului sau tratatului respectiv. Dacă populația este concepută ca sistem relativ autonom, atunci problemele ei se reduc la stocuri și fluxuri demografice — în sens stohastic —. În acest caz, obiectul demografiei l-ar constitui stările și structurile demografice, mișcarea naturală a populației (nașteri, decese, căsătorii și divorțuri) și mișcarea migratorie. Este concepția demografiei în sens restrâns. Dacă însă la variabilele strict demografice adăugăm și pe cele sociale, economice, ecologice etc., ajungem la conceperea unei demografii de tip larg. Or, în primul caz demografia respectivă se reduce la *analiza demografică*, al cărei exemplu clasic este lucrarea demografului francez R. Pressat tradusă în numeroase limbi, inclusiv în limba română (1974). Caracteristic pentru acest tip este nivelul înalt de formalizare statistico-matematică. În al doilea caz, studiul populației în care aceasta apare ca sistem „intersecat” cu alte sisteme din societate este mai larg, dar incluzând în primul rând elementele analizei demografice. Lucrările din prima categorie sînt scrise de demografi cu temeinică pregătire matematică și statistică (R. Pressat, N. Keyfitz, A. J. Coale, G. Wünsch); cele din a doua categorie sînt scrise de demografi care au venit din economie, sociologie, geografie, statistică, antropologie. Oricum ar fi, orice manual sau tratat de demografie va avea drept nucleu populația ca sistem demografic autonom, cu noțiunile și metodele analizei demografice: abia după aceea vor fi prezentate legăturile populației cu alte sisteme ceea ce justifică discipline precum: demografia socială (sociologia populației), demografia economică, geografia demografică (geografia populației și așezărilor umane), mai recent, ecologia demografică. Iată câteva exemple. *Kurs demografii*, sub redacția prof. A. J. Bolarski (ed. Statistika, 1974), este un manual pentru studenții institutelor economice și ca atare, alături de noțiunile fundamentale de analiză demografică și de statistică a populației el se ocupă de factorii economici și influența lor asupra variabilelor demografice, de teoriile demografice (în speță cu caracter economic). *Tratatul Demografia* al lui V. Trebiei (1979), destinat în primul rând studenților economiști ce se specializează în statistică și demografie, se ocupă în special de conceptele și metodele analizei demografice și, într-o măsură mult mai redusă, de problemele legăturilor dintre populație, economie, societate, habitate. *Lucrarea demografului polonez J. Z. Holzer, Demografia* (1980), recențată de noi în „Viitorul Social” nr. 2, 1981, fiind destinată studenților economiști, prezintă cu precădere metodele analizei demografice. În schimb o lucrare ca cea a sociologului și demografului american D. J. Boque, *Principles of demography* (1969) expune nu numai metodele analizei demografice ci și problemele fundamentale ale sociologiei populației.

Lucrarea *Bazele demografiei* a colectivului condus de Z. Pavlík¹ este și ea un manual cu multiplă destinație și cu particularități pe care le vom consemna în recenzia de față. Ea se adresează studenților în sociologie, economie, istorie, geografie, antropologie și medicină; preferință se acordă geografilor, ținând seama de specialitatea autorilor.

Lucrarea expune materia în cinci părți, cuprinzând în total 13 capitole. Partea I este destinată problemelor generale (locul demografiei, demografie și geografie, indicatori demografici); partea a II-a se ocupă de analiza reproducției populației (mortalitate, natalitate, reproducere, proiectări demografice); partea a III-a examinează gospodăriile, structurile etnice și rasiale, diferențele economice și sociale, migrația. Primele două părți acoperă sfera analizei demografice. În schimb partea a IV-a tratează despre populația mondială, pe regiuni și populația națională, incluzând și problema tranziției demografice (autorii preferă termenul vechi de „revoluție” demografică) și partea a V-a expune principalele teorii despre populație și elemente de politică demografică. Un număr de patru anexe încheie lucrarea: tabelele Reed-Merrell, utile pentru calcula-

¹ Zdeněk Pavlík (n. 31 martie 1931), demograf, economist și geograf ceh. Licențiat în economie și statistică (1956), candidat în științe economice (1962), inginer docent, doctor în științe. În prezent, profesor asociat la Catedra de geografie economică și regională de la Facultatea de științe naturale a Universității Caroline din Praga. Între anii 1968 și 1971 a fost expert la Divizia de Populație O.N.U. Dintre lucrările sale cităm: *Creșterea populației globului* (1964, în lb. cehă); *Versiunea cehă a „Dicționarului demografic multilingv”* (1965), „*Differentiation of Demographic Systems according to Development and Rank with special Regard to the Third World*”, (The Vlagne, 1975)

rea tabelelor de mortalitate, tabele de mortalitate a populației Cehoslovaciei 1970—1971², populația lumii (1984) și legislația cehoslovacă în materie de acte statistico-demografice.

Ilustrația statistică este preluată în cea mai mare parte din demografia cehoslovacă, foarte bogată sub raport istoric și folosind variate modalități de prezentare a datelor demografice actuale. Vom remarca, de asemenea, faptul că autorii prezintă excursuri istorice utile pentru înțelegerea demografiei ca știință (de la J. Graunt până în prezent), dau caracteristicile generale ale școlilor demografice naționale (franceză, americană, rusă și sovietică etc.) Uită este și istoria doctinelor despre populație. Documentarea este largă și la zi, ceea ce este un merit incontestabil al lucrării. Se mai cuvine amintit faptul că în lucrare se face referire la teoria sistemelor (L. von Bertalanffy) și la aplicațiile ei în demografie, ca și la școala de demografie multiregională a lui A. Rogers și a grupului de la I. I. A. S. A. (în special la analiza regională).

Cum spunem, partea care aduce elemente interesante pentru demograful care nu este specialist în geografie dar care are nevoie de asemenea informații este cap. 9 „*Habitatul, repartizarea teritorială a populației și migrația*” (p. 446—503). Aici se vor întâlni concepte, noțiuni și metode care ar trebui la noi să figureze în lucrările privind geografia localităților umane. (Analiza canonică de corelație, analiza pe baza discriminantului, distanța relativă, diferențe taxonomice, indicii Stewart și Zipf, indicele Gini, curba de concentrare a lui Lorenz). La analiza migrației (p. 491—503) — foarte detaliată — întâlnim curbele migrației interne pe tipuri și pe sexe (p. 498) și care se încadrează în „pattern”-ul general formulat de A. Rogers și L. J. Castro (1981, I. I. A. S. A., *Model migration schedules*).

Lucrarea recenzată este modernă: ea aduce o serie de elemente noi care îi asigură un loc aparte în tipologia manualelor de demografie. Fiind scrisă într-o limbă de circulație restrinsă, ea nu este accesibilă unui cerc mai mare de utilizatori. De aceea am sugera o versiune a lucrării într-o limbă de circulație universală desigur mult redusă și cu o ilustrare statistică internațională.

Într-o asemenea formă ea s-ar vădi utilă unui număr mare de interesați în problemele demografiei, din cele mai variate domenii.

Prof. dr. Vladimir Trebici

Social Change and Sociological Science: Problems and Perspectives, Moscow, 1986

Volumul *Social Change and Sociological Science: Problems and Perspectives*, apărut la Moscova în a doua jumătate a anului trecut, reunește rapoartele științifice prezentate de cercetătorii sovietici la cel de-al XI-lea Congres Mondial de Sociologie desfășurat la New Delhi, în august 1986.

Oferind o imagine a preocupărilor teoretico-metodologice ale cercetătorilor sovietici, volumul înserează atât abordări teoretice privind teoria generală a dezvoltării sociale în sociologia contemporană, cit și rezultate ale unor cercetări concrete surprinzând factori, direcții și aspecte ale schimbării sociale. O serie de comunicări tratează teme de mare actualitate cum sînt: conducerea științifică, prognoza socială, internaționalizarea economiei, sistemul educațional, masele ca subiect al acțiunii sociale, morala și cultura politică, mass-media și tineretul, dezvoltarea culturii socialiste, implicații sociale ale militarizării ș.a.

În *Conducerea progresului științific și tehnologic: aspecte sociale* V. N. Ivanov analizează evoluția stadială a interdependenței știință-tehnologie, începînd cu etapa unificării dezvoltării lor în secolele XVI—XVIII. Acestei etape îi urmează o a doua, marcată de revoluția industrială de la sfîrșitul secolului XVIII—începutul secolului XIX. Spre mijlocul secolului nostru, revoluția științifică și tehnologică inaugurează o nouă etapă a progresului.

Se apreciază că în prezent se prefigurează un nou stadiu al revoluției științifice și tehnologice, caracterizat prin introducerea masivă a robotizării și computerizării în cele mai diverse domenii de activitate, ceea ce conduce la semnificative schimbări calitative în sfera muncii. Omul se transformă dintr-un „agent imediat de producție” într-o persoană cu atribuții preponderent de verificare și supraveghere.

Acest postulat deschide perspective nebanuite progresului social, dar experiența istorică arată că implementarea unor astfel de oportunități este indubitabil funcție de natura sistemului.

² Durata medie de viață a populației masculine este de 66,60 ani (cu 0,33 ani mai mare ca a populației masculine a României 1970—1972), iar a femeilor, de 73,63 ani (cu 2,78 ani mai mare ca a populației feminine a României). Diferența dintre sexe este de 7 ani, indicele al supra-mortalității masculine avansate.

ui social și de nivelul de planificare sau spontaneitate a conducerii dezvoltării și a progresului științific și tehnologic.

În socialism, conducerea devine un comandament social vizând societatea, principalele obiective și procese (inclusiv progresul științific și tehnologic) privesc desfășurarea lor, promovind schimbările calitative specifice, perfecționarea și evoluția lor într-o direcție stabilită.

Ample cercetări sociologice desfășurate în U. R. S. S. urmăresc surprinderea și explicarea principalelor mecanisme și implicații socio-economice ale aplicării progresului științific și tehnologic, contribuind la fundamentarea direcțiilor majore în conducerea sa. În acest context autorul prezintă studii și cercetări elaborate de Institutul de Cercetări Sociologice al Academiei de Științe a U. R. S. S.

În afara achizițiilor științifice realizate se consideră că rămân încă deschise o serie de debateri științifice în planul implicațiilor sociale ale noilor tehnologii. Dintre acestea se impun atenției transformările determinate de computerizare în sfera muncii, a forței de muncă și a organizării muncii, necesitatea formării de specialiști în profesii legate de informatică, pregătirea psihologică a personalului care deservește sisteme automate de conducere a producției, necesitatea dezvoltării capacităților intelectuale și a potențialului creator al personalității umane, reorientarea sau diminuarea posibilelor tendințe negative care se pot manifesta în direcția sărăcirii gradului de creativitatea muncii, prevenirea riscurilor folosirii informației și tehnologiei informatice împotriva ființei umane etc. Fără îndoială, conchide autorul, astfel de seturi de probleme de primă importanță pentru viața societății, oferă un cimp larg de acțiune specialiștilor în domeniul sociologiei.

F. R. Filippov demonstrează, în studiul *Reforma sistemului educațional în U. R. S. S. și consecințele sale sociale*, oportunitatea adoptării acestui amplu program social, pe baza concluziilor unor laborioase cercetări comparabile privind mobilitatea unor grupuri profesionale care și-au început activitatea în ultimele cinci decenii, a rezultatelor studiului *Efectele sociale ale educației*, precum și apelând la un mare număr de date și informații publicate de statisticile oficiale.

Sînt amintite contradicțiile care au impus adoptarea reformei în primăvara lui 1984. Dintre acestea cele mai manifeste au fost: 1. între creșterea rapidă a nivelului cantitativ și rămânerea în urmă a calității educației; 2. între creșterea nivelului de educație generală și rămânerea în urmă a sistemului de pregătire profesională; 3. între trebuințele societății și aspirațiile absolvenților; 4. între creșterea potențialului intelectual al oamenilor și posibilitățile valorificării lui depline atît timp cît multe tipuri de muncă rutinieră continuă să fie necesare în economie.

În esență, reforma prevede creșterea calității cunoștințelor transmise prin școală, prelungirea perioadei de pregătire cu un an pentru școlile secundare (trezindu-se de la 10 la 11 clase, cu începerea activității la 6 ani în loc de 7 ani), întocmirea de noi manuale și materiale didactice, crearea condițiilor pentru studierea mai profundă a unor obiecte prin înființarea în învățămîntul secundar (cl. VIII—XI) a unor cursuri opționale, familiarizarea copiilor cu minuirea computerului și asigurarea recalificării și reciclării profesorilor. Unul din punctele cheie ale reformei constă în măsuri concrete menite să îmbine procesul instructiv-educativ cu participarea copiilor la diferite tipuri de muncă socială, utilă, mentală sau fizică, funcție de capacitățile individuale. Astfel, principiul egalității în sfera educației trebuie implementat păstrînd actualele diferențe sociale și profesionale ale muncii. De asemenea, un sistem eficient de orientare școlară și profesională trebuie să pună în acord necesitățile economiei naționale cu opțiunile individuale.

Pe baza cercetărilor efectuate, autorul prezintă în continuare principalele consecințe previzibile ale reformei educației. În sinteză, acestea ar fi: 1. În sfera producției, stocul de forță de muncă va fi mai sigur și mai planificat. Aceasta va duce, în ultimă instanță, la intensificarea producției și creșterea productivității. 2. Vor apărea noi condiții favorabile pentru crearea de „șanse egale” pentru generațiile care pășesc în viață, pentru diferite profesii și între nivelele de educație ale diferitelor naționalități. 3. Reforma educației va influența, direct sau mediat, instituțiile și viața culturală a societății sovietice. 4. Schimbări substanțiale se vor înregistra în statutul și formarea profesiei de profesor.

Problema raportului biologic-social în construcția personalității este repusă în discuție, din unghiul de vedere al sociologiei, de G. V. Osipov în *Structura socială și activitatea personalității*. Personalitatea este, în viziunea autorului, nu numai o consecință dar și o cauză a acțiunilor sociale dezvoltate într-un mediu dat. Relațiile economice, sociale, ideologice și politice ale unui tip de societate istoricește definit apar și se manifestă în diferite feluri, de terminînd conținutul și caracterul activității sociale practice a fiecărui individ. Dar, sociologia nu este interesată în surprinderea varietății calităților individuale ale personalității, ci în distinguerea unor tipuri sociale de personalitate.

Premisa teoretico-metodologică inițială în alcătuirea unei tipologii a personalității este conceptul de formare socială. Studiul de față își propune tocmai explicarea acestui concept pe baza analizei mecanismelor interacțiunii sistem social — personalitate.

O interesantă contribuție teoretică în aria atît de modernă a teoriei generale a dezvoltării o aduce studiul cercetătoarei Z. T. Golenkova, *Căi alternative ale dezvoltării socio-economice în sociologie*. Autoarea combate teoriile din literatură sociologică nemarxistă care consideră incompatibilă ideea de căi alternative ale dezvoltării economice și sociale cu materialismul dialectic.

Sursele principale ale acestor concepții eronate provin din denaturarea teoriei marxiste a dezvoltării, fie prin apel la abordarea reductionistă a determinismului, exacerbând uneori în formula „fatalismului economic”, fie prin exagerarea rolului factorului subiectiv în dezvoltare.

Ignorând dialectica aspectelor calitative și cantitative ale contradicțiilor și, implicit, căile rezolvării lor, teoreticienii burghezi identifică sau substituie, în mod voit, caracteristicile sociale ale dezvoltării cu caracteristicile ale tehnologiei, acestea constituind în viziunea lor principalul criteriu al nivelului dezvoltării socio-economice. Prin folosirea unor formule ca „noi relații în industrie”, „reindustrializare”, „societate postindustrială”, „postsocialism”, „societate informațională”, „revoluție microelectronică”, „al treilea val” sau „a treia revoluție” se eschivează operarea cu noțiunea de „capitalism” și se încearcă să se mascheze diferențele calitative dintre socialism și capitalism, și, în consecință, dilema cale socialistă sau cale capitalistă de dezvoltare.

În contrast, marxismul privește dezvoltarea forțelor de producție ca un criteriu al progresului social, incluzând în forțele de producție nu numai elementele tehnologice ci și componentele sociale. Tehnologia nu este o categorie economică. Ea capătă o existență economică numai cînd este inclusă într-un sistem de forțe de producție. Din această perspectivă, teoria marxistă respinge atât ideea considerării tehnologiei drept singur sau principal factor al dezvoltării ca și predeterminarea unei direcții unice de dezvoltare socio-economică.

Marxismul tratează viitorul dezvoltării socio-economice în termenii diferitelor alternative posibile. Lenin însuși, analizînd perspectivele dezvoltării Rusiei la începutul secolului „20, a făcut o astfel de „prognoză”.

Experiența istorică a socialismului a demonstrat că unul și același sistem socio-economic poate avea caracteristici specifice, trăsăturile naționale manifestîndu-se în forme concrete ale structurii sociale, funcției de condițiile și tradițiile fiecărei țări. Țările socialiste au note proprii specifice dar socialismul este același în toate, așa după cum capitalismul este același în toate țările capitaliste.

În ansamblu, volumul prezentat merită din plin interesul specialiștilor, atât pentru tematica diversă cit și pentru consistența tratărilor care demonstrează, o dată în plus, nivelul elevat al teoriei și cercetării sovietice în sociologie.

Doina Dragomirescu

Social Action (edited by Gottfried Seebas, Raimo Tuomela), serie „Theory and Decision Library”, vol. 43, Dordrecht, Boston, Lancaster, D. Reidel Publishing Company, 1985

Acest volum reprezintă o sinteză cu caracter interdisciplinar a principalelor comunicări susținute la simpozionul internațional *Teorii ale acțiunii analitice și sociologice*, desfășurat între 1—3 septembrie 1982 în Berlinul occidental.

Așa cum au evidențiat lucrările simpozionului, atât filosofia analitică, cit și sociologia se ocupă de acțiunea umană, fără ca preocupările lor să fie reunite într-un punct de vedere comun. Filosofia analitică, de pildă, adoptînd o perspectivă „individualistă”, se ocupă doar de aspectele generale și formale ale acțiunii, ignorînd în cea mai mare parte contextul ei social. La rîndul ei, sociologia accentuează prea mult perspectiva socială, fără a ține seama de caracterul individual al acțiunii. Deși obiectul de studiu al ambelor discipline coincide în multe privințe, fiecare din ele diferă din punct de vedere al interpretării teoretice și conceptualizărilor oferite acțiunii sociale. Filosofia analitică se ocupă de explicația acțiunii prin specificarea cu prioritate a stării mentale a „agentului”, în timp ce sociologia se ocupă de condiționarea acțiunii de către structurile sociale. Această delimitare între explicația „internă” și cea „externă” este însă prea rigidă și conduce la preocupări paralele, chiar divergente, ale celor două discipline. „Modelul standard” al filosofiei analitice a acțiunii combină o componentă „trebuință” cu o componentă „convingere” și conține acțiunea ca fiind o rezultată cauzală a ambelor componente. În acest model, suportul acțiunii este reprezentat de o trebuință naturală sau socială a agentului, mobilizat de convingerea că este posibilă realizarea acestei acțiuni. Un asemenea model este „individualist” în măsura în care cele două componente menționate sînt descrise fără referire la alte persoane, decît în mod indirect. Trebuințele, convingerile și efectul lor — acțiunile sînt atribuite agentului prin intermediul limbajului; numai în acest sens indirect se poate infera o legătură între agentul acțiunii și alți participanți la limbajul comunității. Modelul standard al filosofiei analitice a acțiunii elimină în acest mod valorile sau le reduce la trebuințe, concepute în mod reductionist ca reprezentînd componente de bază ale voinței individuale. Această aserțiune nu poate fi însă susținută. În mod real, valorile au un triplu caracter social; sînt împărtășite cu ceilalți, se referă la ceilalți și pot fi apărate contra altora. Pentru acest motiv, o distincție prea strictă și exclusivistă între caracterul individual și cel social al acțiunii apare inadecvată, fiind necesară convergența modelului analitic cu cel sociologic într-o sinteză comună.

Din punct de vedere al sistematizării teoretice, coerența internă a teoriei analitice a acțiunii este mai mare, deoarece interpretările sociologice sînt foarte diferite între ele și nelegate sistematic una de alta într-un cadru de referință unitar. De aceea, se pare că analiza acțiunii individuale este mult mai avansată în filosofia analitică, decît în sociologie. În ceea ce privește acțiunea socială, însă, se pare că sociologia este mai avansată, deși gradul de precizie a interpretărilor ei nu a atins încă rigoarea interpretărilor acțiunii individuale ale filosofiei analitice.

Se relevă astfel, că este posibilă o abordare comună a acțiunii sociale: „teoria analitică a acțiunii, rafinată de anumite teme sociologice, oferă modelul «teoreticității» și punctul de plecare pentru a lărgi pas cu pas perspectiva teoretică, în timp ce teoria sociologică a acțiunii oferă chei pentru înțelegerea fenomenelor sociale relevante și delimitează în mod preliminar distincțiile teoretice care trebuie evidențiate” (p. XI). Este de dorit — subliniază G. Seebas în studiul său introductiv — a porni analiza de la nivelul acțiunii individuale, deoarece cele mai multe acțiuni au acest caracter au consecințe sociale și în plus acest nivel are un caracter „paradigmatic”. În fapt, chiar cele mai subiective deprinderi motivaționale ale indivizilor au o natură socială, intrucît sînt determinate de procesul învățării sociale. Dar în pofida acestei evidențe, majoritatea interpretărilor analitice și sociologice sînt reducționiste, punînd accentul pe acțiunile unor indivizi atomizați, izolați între ei și detașați de contextul social global. Acest fapt apare vizibil în teoriile analitice ale lui D. Davidson, A. Goldman și H. A. Prichard, în tezele voluntariste ale sociologului american T. Parsons, în teoriile sociologice ale schimbului (G. Homans), ale interacționismului (G. Mead, H. Blumer) și în abordările microsociologice inspirate de fenomenologie (R. Turner, E. Goffman, H. Garfinkel). Cu excepția analizei lui P. Blau, reprezentant al teoriei schimbului, niciuna din celelalte interpretări sociologice — consideră J. H. Turner în articolul său dedicat analizei sociologice a conceptului de acțiune — nu oferă o cunoaștere adecvată despre modul în care „procesul” acțiunii operează la nivelul unor unități colective (p. 84). Pentru a putea explica încă ce este acțiunea — subliniază și S. Lukes într-un alt articol dedicat interpretărilor contradictorii ale teoriei analitice a acțiunii — nu putem să ne ocupăm doar de individ sau de comportamentul individual. De fapt, „ceea ce este distinctiv uman este caracterul esențial social al acțiunilor noastre” (p. 58). Apare surprinzător — remarcă în aceeași ordine de idei R. Tuomela, un alt autor cuprins în volum —, să observăm insuficiența teoretizării a naturii acțiunilor sociale comune întreprinse de mai mulți agenți, deficiență prezentă atît în cadrul filosofiei analitice, cît și al sociologiei sau psihologiei sociale (p. 103). În mod real, orice acțiune umană cuprinde o interrelație mutuală între mai mulți agenți, independent de faptul dacă ei acționează în mod individual sau colectiv.

De aici, necesitatea unei cooperări interdisciplinare între filosofi și sociologi. În studiul său asupra acțiunii comunicative, cuprins în același volum, J. Habermas observă că, spre deosebire de teorii analitice care pun accentul pe caracterul formal al acțiunii sociale, teoriile sociologice sau în considerare mecanismele sociale care coordonează diferitele tipuri de acțiuni și le reunesc într-o rețea de interacțiuni (p. 151). Criticînd „individualismul” și „teleologismul”, caracteristic interpretării analitice, el propune lărgirea acestei perspective prin adoptarea unui punct de vedere *interacționist* preluat din cadrul de referință sociologic. Același punct de vedere este caracteristic poziției mai multor autori cuprinși în volum, care consideră că recursul la punctul de vedere social este fundamental, deoarece orice acțiune umană este generată de reguli, norme și valori, care pot fi considerate ele însele ca obiective ale acțiunii intenționale. În acest sens, ele nu numai că guvernează acțiunile, dar orientează totodată trebuințele și așteptările actorilor sociali.

O serie de reprezentanți ai filosofiei analitice le consideră însă numai ca fapte sociale „date”, reducîndu-le la convenții stabilite prin interacțiunea indivizilor. Ca urmare, raționalitatea cu privire la regulile ce guvernează acțiunea este considerată a fi raționalitate intențională, în sensul că tot ceea ce întreprinde un actor trebuie raportat la scopuri normative. Această interpretare solicită apelul la bine cunoscutele distincții ale lui Max Weber între „mijloace-scop” și „valoare-raționalitate”. Dacă ultima distincție este diferită de prima, atunci înseamnă că acțiunea orientată de valori, norme și reguli nu mai poate fi privită ca specie a acțiunii teleologice. Pentru A. Beckermann, care dedică un amplu studiu acestei probleme (p. 225—241), „integrarea socială” oferă „cheia” pentru înțelegerea conceptului weberian de „valoare-raționalitate”. El subliniază faptul că acțiunile orientate de norme și valori nu pot fi încadrate într-un model teleologic, intrucît sînt internalizate de indivizi prin intermediul socializării, rămînînd operaționale în tot cursul vieții lor. Dar atunci — observă G. Seebas în studiul introductiv — acțiunea rațională bazată pe valoare este mai mult un „caz special”, decît unul analog al acțiunii raționale bazate pe modelul „mijloace-scop”. Pentru acest motiv, nu există încă suficientă evidență că noțiunea weberiană de „valoare-raționalitate” suferă deformări în concepția analitică asupra regulilor, normelor și valorilor sociale. Independent de marea varietate a pozițiilor complementare sau contradictorii ale autorilor care semnează acest volum, se degajă ideea unei sinteze interdisciplinare a problemei, lucrarea demonstrînd că fuziunea eforturilor filosofilor și sociologilor este și posibilă și necesară, cu atît mai mult cu cît teoriile și interpretările lor asupra acțiunii sociale pot fi privite în esența lor ca fiind compatibile între ele.

Dr. Sorin M. Rădulescu